

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

KORTARE RECENSIONER

Esko Häkli (red.), *Ingen dag utan papper: om papper och dess roll som kulturbärare* (Helsingfors: Söderström & Atlantis: Stockholm 2008). 590 s.

En mycket stor andel av det en historiker hittar i arkiven utgörs av olika former av papper: brev och dagböcker, fotografier och teckningar, böcker och tidningar, aktiebrev, räkenskaper och bokslut, protokoll och traktat, och mycket annat. Dessa papper utgör inte bara ledtrådar till det förflutna utan har också på olika sätt varit en del av historien, som föremål som tillverkats, spridits, samlats och använts. Papper som arkivmaterial, bruksföremål och kulturbärare beskrivs ur en rad olika perspektiv i antologin *Ingen dag utan papper: om papper och dess roll som kulturbärare*, med tidigare chefen för Finlands Nationalbibliotek Esko Häkli som redaktör. I 16 bidrag av författare från Danmark, Finland, Norge och Sverige avhandlas pappersteknikens historia, pappersindustrins historia, pappersformat och vattenstämplar, papperskemi, papperets beständighet och papperets kulturhistoria. Utöver detta innehåller boken ett avsnitt om papperstermer, en kronologi över papperets historia, samt några exempel på papper i skönlitteraturen – utöver August Strindbergs ”Ett halvt ark papper” och Carl Snoilskys ”Vid Valkiakoskis pappersbruk” bland annat denna belysande vers om papperets kretslopp som tros härstamma från 1500- eller 1600-talet: ”Av lump fås papper,/ av papper pengar,/ av pengar banker,/ av banker skulder,/ av skulder tiggare,/ av tiggare lump.” Antologin presenterar ingen ny forskning, snarare sammanfattningar av en rad olika forskningsfält. I centrum står de nordiska länderna, men i tillbakablickarna på den äldre pappershistorien och i samtida jämförelser är perspektivet globalt.

Papperets historia spänner över 2 000 år och i antologin skildras utvecklingen från de första pappersarken till den digitala teknikens utmaningar och möjligheter. I korthet är historien denna: Före papperet skrev man på bland annat papyrus och pergament. I Kina började man sannolikt tillverka papper redan i början av vår tideräkning. Från 100-talet finns en bevarad beskrivning av tillverkningsprocessen, och från 200-talet finns bevarade lappar och brev. Konsten att göra papper spred sig sedan från Kina till de arabiska kulturerna och vidare till Europa, men det tog lång tid innan det blev allmänt accepterat och etablerat som skriv- och läsmaterial överallt. Under lång tid ansågs pergament vara mer tillförlitligt när avtal, lagar och beslut skulle nedtecknas, och en del av Gutenbergs bibelupplaga trycktes på pergament (30–35 stycken, motsvarande skinet från 5 000 kalvar) – något som på ett intressant sätt belyser medieformens betydelse för innehållet och en jämförelsepunkt när

liknande frågor diskuteras i övergången till digitala medieformer. Den successivt ökade efterfrågan på billigare skriv- och tryckmaterial ledde efterhand till att papper tog över inom allt fler områden. Längre var dock tillverkningsprocessen densamma: papper tillverkades för hand av lump, ark för ark, vilket var billigare än pergament, men ändå relativt kostsamt. Kring år 1800 togs maskiner i bruk som producerade papper i en sammanhållen bana, och från mitten av 1800-talet ersattes lumpråvaran till stor del av ved. En omfattande bok- och tidningsproduktion hade existerat redan tidigare, men med de nya tillverkningsmetoderna fick fler grupper tillgång till tryckta medier – papper blev en vardagsvara. Att använda mekaniskt framställd vedmassa gav ett billigt papper, men snart visade det sig att det också åldrades mycket snabbt. Lumppapper från 1600- och 1700-talen är än i dag i mycket gott skick. Tidningar från 1800-talets senare del började däremot falla sönder redan efter några decennier. Även om man successivt försökt tillverka ett mer beständigt papper, innehåller arkiv och bibliotek stora mängder papper av mycket dålig kvalitet. I Sverige beräknas omkring 139 000 hyllmeter vara i så dåligt skick att det krävs åtgärder i form av masskonservering för att det inte ska försvinna. Samma papper som en gång var förutsättningen för att tidningar och enklare böcker kunde göras tillgängliga för så många är i dag orsaken till att de snart inte finns tillgängliga för någon. En omedelbar digitalisering hade kunnat rädda åtskilligt, men mycket har redan förvandlats till smulor.

I antologins artiklar beskrivs på ett fascinerande sätt hur papperet bidragit till och varit en del av skriftkulturen, matematiken, litteraturen och vetenskapen, vilken roll papperet haft inom religionen – reformationen inte minst – kriget, handeln och byråkratin, hur människor använt papper till brev, pengar och tapeter, men också hur pappersindustrin bidragit till att bruksorter etablerats och slagits ut och hur skogsbruk och papperstillverkning påverkat miljön. Det är en mycket mångfasetterad historia som tecknas, men mest utrymme ägnas ändå åt papperet som kulturbärare i traditionell bemärkelse: mycket om böcker, mycket lite om blöjor. Kanske gör begreppet "kulturbärare" att det ibland är svårt att se vilken roll bäraren – papperet – har i relation till det som bärs – text och bild. Kanske hade papperet kunnat analyseras i termer av materialitet, som medium, eller som något annat. Detta är naturligtvis en komplicerad fråga som inte kan ges något slutgiltigt svar, men just därför är den värd att begrunda. Några egentliga försök att utreda frågan görs emellertid inte. Sedan 1950-talet och Harold Innis finns en forskningstradition som sysslat med liknande frågor, men det är ingen tråd som antologins författare tar tag i. Att papperets betydelse som papper inte utreds gör också att det emellanåt är oklart hur pappershistoria skiljer sig från, och vad det kan tillföra, bokhistoria, presshistoria, läshistoria och idéhistoria.

Flertalet antologibidrag utgör ändå intressanta och lättillgängliga introduk-

tioner till forskningen om papper i historia och samtid, särskilt gäller detta Häkklis texter om papperets kulturhistoria och Bo Rudins och Jan-Erik Levlins respektive bidrag om tillverkningsteknikens och industrins historia. En del bidrag är kanske väl detaljerade för att fungera som introduktioner och samtidigt lite för allmänna för att tillfredsställa den läsare som redan är insatt. Häkklis genomgång med tabeller över en oändlig mängd olika pappersformat – exempelvis namn och mått på 28 av Frankrikes pappersstorlekar före införandet av ISO-standarden – läses knappast för nöjes skull av en allmänintresserad läsare, men är heller inte så detaljerad och fullständig att den kan konsulteras om man verkligen vill spåra ett dokument till ett land och ett pappersbruk. Tom Lindströms bidrag om papperets kemi utgör en intressant bakgrund till problemen med papperets åldrande men är möjligen lite för snårigt för läsare som glömt bort vad hydrolys och beta-D-glukos är för något. I flera bidrag upprepas vad som redan nämnts i andra bidrag. Exempelvis beskrivs samma metoder för masskonservering i två olika bidrag, och för- och nackdelarna med lump respektive trämassa diskuteras i flera bidrag. En stramare redigering hade inte skadat.

Anmärkningarna till trots är det en spännande historia att ta del av och en påminnelse om att historikerns arkivmaterial till stor del utgörs av papper – och att det kan analyseras som just papper. Samtidigt är det en påminnelse om att mycket av detta arkivmaterial kommer att förstöras om ingenting görs för att konservera eller digitalisera det.

Johan Jarlbrink

Maria Sjöberg & Yvonne Svanström (red.), *Att göra historia: vänbok till Christina Florin* (Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008). 231 s.

Vänboken till Christina Florin, professor i historia vid Stockholms universitet, har fått en mycket passande titel. Redaktörerna Maria Sjöberg och Yvonne Svanström betecknar i förordet nuets, dåtidens och framtidens historia som "det sammanlagda resultatet av vad människor, hög som låg, gjorde i går och gör i dag". Eftersom innebörden av människors handlingar har varit och är centralt för Christina Florins forskning, så träffar titeln mitt i prick. Dessutom associerar titeln också till ett annat perspektiv, ofta använt av sociologer och inom organisationsforskning, som kallas "doing gender". I stället för att skapa fasta kategorier för vad som är kvinnligt och manligt i organisationer, vill dessa forskare peka på de integrerade kategorierna genus, klass, etnicitet och sexualitet som något som skapas kontinuerligt och inte som beteckningar för något som vi är. I en myriad av tillfällen "gör vi genus". Människors aktiviteter sätts i centrum för denna forskning, men där diskuteras också materiella

och ideologiska staket, som stänger inne eller ibland kan öppnas för nya möjligheter.¹

I Christina Florins forskning har ofta flera perspektiv kombinerats med genus och hon om någon har diskuterat interaktioner mellan aktörer och strukturer, mellan de handlande människorna och de gränssättande, men påverkbara systemen. En sådan metafor för ett påverkbart system fann hon och Bengt Nilsson i det politiska fönstret som kan öppnas i fasaden och skapa möjligheter till förändring för handlingssugna individer.² Den gången var det en sociologisk term som upptäcktes, andra gånger har hon använt Bourdieus kultursociologi, Marshalls medborgarskapstrappa, manlighetsforskningens teorier, jämställdhetens teori och praktik, professionaliseringsforskningens analyser och känslornas idéhistoria.

Vänboken består av 15 kapitel och en bibliografi. De flesta bidragen anknyter till huvudpersonens teoretiska forskningsprofil, men några faller utanför. De båda redaktörerna presenterar var sitt avsnitt i nära relation till Christina Florins forskning. Maria Sjöberg skriver om tjänarinneyrkets/pigyrkets historia, ett yrke som aldrig professionaliserats. Hennes mormor var piga en period av sitt liv, liksom min egen mormor var piga några år, och det var (en av) de största kvinnliga yrkesgrupperna under 1900-talets första tre decennier, ett mönster som inte gällde varken tidigare eller senare. Samtidigt som tjänsteyrket feminiserades, specialiserades och urbaniserades, strävade andra, ofta manligt dominerade, yrken efter en professionalisering och formell behörighet. I dag tjänstgör kvinnor från Thailand och Polen i medelklassens urbana hushåll i Sverige under osäkra arbetsvillkor. Klass och kön interagerar med etnicitet som underordnade kategorier i detta exempel på den globala ekonomins tragedier, konstaterar Maria Sjöberg, men ser i Christina Florins anda också en liten möjlighet till utbildning och statushöjning för det hitresta tjänstefolket.

Två av bidragen diskuterar genushistoriska inslag och pedagogik i utbildningen i ämnet historia. Yvonne Svanström menar att i kurslitteraturen har genusperspektivet anammats på de flesta kurserna – det vill säga kön som enbart variabel eller tilläggets historia som Yvonne Hirdman skulle sagt. Däremot har det sällan integrerats i litteratur eller i undervisning som en omtolkning av historien. Den genushistoriska forskningen är trots det fortfarande livaktig inom alla tre disciplinerna inom ämnet. Många av oss genushistoriker har flytt till ämnet genusvetenskap efter motståndet i fadershusen och där

1. Se t. ex. Elin Kvande, "Doing gender in organizations – theoretical possibilities and limitations", i Ewa Gunnarsson m. fl. (red.), *Where have all the structures gone?: doing gender in organisations, examples from Finland, Norway and Sweden* (Stockholm 2003).

2. Se Christina Florin & Bengt Nilsson, *Något som liknar en oblodig revolution: jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen* (Umeå 2000).

skapat delkurser om genusarbetsdelning, kvinnorörelsehistoria eller sexualitetens historia. Å andra sidan blir genushistoria där i stället den ständiga bakgrunden till den viktigare samtiden i övriga kurser. Yvonne Svanström menar dock med en allusion till Paulo Freire att den genushistoriska forskningen och undervisningen måste fortsätta att gå på två ben, det vill säga att ge specialkurser i kritisk feministisk historieforskning och samtidigt finnas som variabel i översiktsskurser i historia. Jag skulle vilja tillägga att gå på tre ben: att också formulera den eviga bakgrunden i andra genusvetenskapliga delkurser om våld, hedersrelaterade övergrepp, sexualitet, manligheter och där argumentera för vikten av det genushistoriska kritiska perspektivet. Ty som både Yvonne Svanström och Christina Florin menar kan ämnet historia och än mer kritisk feministisk historia även fungera identitetsskapande genom att peka på aktörernas betydelse i det förflutna och att därigenom visa på att förändring alltid är möjlig.

Lisa Öberg står också för ett intressant pedagogiskt bidrag om seminariet som samtalsform och scen. Hon anknyter till den knäpphändiga teoretiska litteraturen och till kollegors erfarenhetskunskaper om seminarieformen och pekar med hjälp av ett citat från Martin Heidegger på seminariets nyskapande möjlighet att så nya tankar och idéer. Men seminariet har också den viktiga uppgiften att utveckla studenternas kritiska tänkande, och för att kunna kombinera det nyskapande med det kritiska krävs en tolerant och tillåtande atmosfär, skriver Öberg. För att uppnå den öppna atmosfären är medvetenheten om scenen central: det fysiska rummet, möbleringen och seminariedeltagarnas kroppshållning och möjlighet till aktivt deltagande i samtalsformen. Olika länder har olika tradition av universitetslärande och därför krävs det tydlighet och planering från lärarnas sida för att seminariekulturen ska bli både så kritisk och nyskapande som den ibland har varit och ännu kan vara vid svenska och tyska universitet.

Ytterligare två intressanta kapitel förtjänar att nämnas. Helena Bergmans bidrag omfattar både jämställdhetsbegreppet och en del av manlighetsforskningen. Hennes undersökning fokuserar 1970-talets diskussion om faderskap och fria familjebildningar. Hon benär förtjänstfullt ut de olika argumentationslinjerna kring jämställdhet mellan könen och mellan olika familjeformer, som både hängde samman och gick på tvärs mot varandra. Karin Johannisson frågar sig om man kan skriva känslornas historia och om man kan tala om emotionella stilar. Känslor ingår i det kulturella kapitalet, enligt Bourdieus definition, skriver Johannisson och understryker att studiet av känslor kan användas för att undersöka förändringar i klass – och könsrelationerna. Hon betonar också att det som förändras är normerna för de tillåtna uttrycken. Då kan man tala om emotionella stilar. Människors förmåga till ett inre känsloliv har däremot funnits redan under förmodern till, understryker Johannisson i

polemik med Charles Taylor, som menar att först på 1600-talet kan man tala om en reflekterande och kännande individ.³

Några andra kapitel vilar på en omfattande empiri eller har en spännande historia att berätta, men saknar tydlig teoretisk problemställning eller genus-historisk medvetenhet eller driver mest gamla käpphästar. Därför har de inte lyckats väcka min nyfikenhet. Kanske skulle en hårdare redigering från redaktörernas sida kunnat råda bot på en del av de svaghetera!

Renée Frangeur

Gunnar Broberg, Jonas Hansson, Sten Högnäs, Rebecka Lettevall & Svante Nordin, *Europas gränser: essäer om europeisk identitet* (Nora: Nya Doxa 2007). 297 s.

Var är egentligen Europa? Var går dess gränser? Vem är en europé? Frågan om Europas gränser har blivit "brännande", "inte minst genom EU och dess successiva utvidgningar", skriver inledningens författare i boken *Europas gränser: essäer om europeisk identitet*. Men vilka kriterier ska man tillämpa för att tillerkänna eller neka någon – individ eller land – en europeisk identitet?

Det är fem lundensiska idéhistoriker – Sten Högnäs, Jonas Hansson, Svante Nordin, Rebecka Lettevall och Gunnar Broberg – som försöker belysa vissa aspekter av dessa "brännande" och svåra frågor. Angreppssättet är, enligt inledningen igen, "historiskt, idéhistoriskt". Framför allt idéhistoriskt, vågar jag påstå. Framställningssättet får förmodligen Marx att vända sig i graven och Hegel att återuppstå. De två första essäerna beskriver den hybris som kanske är den mest framträdande egenskapen för 1800-talets (väst)europeiska självbild. De andra tre essäerna kompletterar denna bild och, om möjligt, gör den ännu mörkare.

Framställningen börjar med Sten Högnäs oavslutade uppsats "Ett indoeuropeiskt Europa? Språk och nationaliteter och gränser". Den visar hur språkvetenskapens resultat under 1800-talet bidrog till utformandet av en europeisk identitet grundad på föreställningen om ett gemensamt indoeuropeiskt urspråk. "Den språkliga samhörigheten hade blivit grundvalen för den europeiska identiteten", menar Högnäs. Historien om "den ariska myten", som börjar med övertolkningen av William Jones upptäckt i slutet av 1700-talet om att alla europeiska språk, med några få undantag, var besläktade med ariernas sanskrit och med fornpersiskan, är ganska välkänd. Den enda skillnaden är att när denna historia tas upp i dag är det för att förklara den tyska nationella identiteten,

3. Charles Taylor, *Sources of the self: the making of modern identity* (Cambridge 1989).

idén om germanernas överlägsenhet över andra folk och så småningom vägen mot nazismen och Förintelsen. Men detta är en inskränkt tolkning av denna historia. Högnäs och Hanssons uppsatser visar att idén om en (indo)europaisk utvaldhet och överlägsenhet jämförd med världens andra folk blev en del av den (väst)europaiska identiteten och inte bara den germanska.

Språkvetenskapens upptäckter blev dock uppmärksammade framför allt i Tyskland och de tyska forskarna fick så småningom en ledande ställning på språkvetenskapens och filosofins område i 1800-talets Europa. Upplýsnings-tidens "linnéanska" klassificeringsiver fortsatte vidare och rangordnade även språken. Till den indoeuropeiska, ariska identiteten tillfogades snart rasvetenskapens pseudoresultat och då blev det pinsamt att dela det gemensamma ursprunget med romerna som flackade runt i Europa eller slaverna i öst. Termen "indoeuropeisk" blev ersatt i Tyskland med "indogermansk", och det är synd att Högnäs slätar över betydelsen av denna namnändring något (s. 39). Idén om indogermanernas överlägsenhet påverkade hela (väst)Europas identitetsbildning. Slaverna och vissa icke-indoeuropeiska folk – möjligen med undantag av tjecker och polacker och de finno-ugriska magyarerna – hamnade så småningom utanför det som definierades som Europa. Idén om det (rena) ursprunget och språket kombinerad med Herders tankar om folksjälén och den ödesdigra sammankopplingen av de begrepp som föddes ur denna förening – ursprung, ras, språk, folk – gav en "biologisk underton av släktskap och gemensamt ursprung" till de europeiska nationella identiteterna som fortfarande är verksamma i Europa. De olika teorierna som kom efter 1945, som förklarar nationen – och implicit den europeiska gemenskapen – som en konstruerad eller "föreställd gemenskap" har "ingalunda fått fotfäste" i det allmänna medvetandet, menar Högnäs, med all rätt. (s. 22)

Jonas Hanssons uppsats "Den historiska världsdelen: Hegel, européerna och historien" är egentligen en fortsättning på Högnäs uppsats. Här utvecklas den historiefilosofiska aspekten av tanken om Europas, men framför allt om germanernas, historiska roll och överlägsenhet i världen. I Hegels historiefilosofi presenteras 1800-talets Europa som "den historiska världsdelen", världens motor, som driver historien framåt, mot fullständighet. Världsanden känner igen sig själv i detta Europa. Med den preussiska staten som fulländad form för frihet och självförverkligande når världen – den Objektiverade Anden – den absoluta tankens värld. Världsandens väg mot fullständigt självmedvetande förverkligas och "människan som människa" blir fri. Det var självklart både för Hegel och för de flesta i hans samtida Europa att européerna – eller den "aktiva" vita rasen – hade mer legitimitet att styra världen än någon annan ras. Denna uppfattning delades av Kant och de andra europeiska "kosmopoliterna" också, visar Rebecka Lettevall i sin uppsats. Det är dock synd att Hansson inte djupare förklarar det hegelianska frihetsbegreppet. Hos Hegel är det mer sam-

mansmältningen mellan individ och samhälle/stat, ett slags inkorporering av det nödvändiga i en motsägelselös enhet, som leder till individens frihet. Det är helt annorlunda än det liberala frihetsbegreppet, som betonar just individens autonomi gentemot staten.

Efter genomläsning av de två första uppsatserna och även Lettevalles uppsats om de europeiska (pseudo)kosmopoliterna tycks det märkligt att Svante Nordin definierar Hitler som icke-europé i sin uppsats om "barbarerna" som tvingade Europa att samla ihop sig, definiera sina värderingar. Hans val av "barbarer" är mer än tveklaktigt och han talar aldrig om vad han menar med Europa och varför Hitler inte skulle vara en europé. Det verkar som om han faller i "hybrisfällan" och försöker definiera Europa som ett eftersträvanvärt ideallandskap där "barbarer" som Hitler inte kunde få någon plats. Han har rätt i viss mån, samtidigt som han har fullständigt fel. Hitler – och för den delen även Stalin – var Europas produkter. Förvisso slagggprodukter, som man gärna skulle glömma bort eller bortdefiniera. Men att försöka lägga på någon annan skulden för att Hitler och Stalin har existerat är orättvist, orättvist mot resten av världen.

Gränsdragning är ett försök att utesluta andra, och Europas "vandrande gränser", som Gunnar Broberg skriver om, visar hur den europeiska identiteten ofta definierades just för detta ändamål. Att definiera identiteten genom kriterier som språk/modersmål kombinerade med ras och ursprung är uteslutande. Det är dock lättare att skriva om den släktskap och blodsbetonade "etniska" aspekten av de nationella identiteterna, som man så gärna vill förtränga i dag, under förevändningen att man skriver om den europeiska identiteten. Att tala om denna aspekt är dock mycket viktigt. Annars skulle man aldrig förstå den schizofreni som är så karakteristisk för den europeiska identiteten eller de nationella identiteterna i Europa. Ty det finns en annan definition på europé också, som denna bok inte skriver om, en definition som är öppen och inneslutande. Den officiella europeiska retoriken vill numera gärna identifiera sig med den och förtränga den andra. Den föddes ur franska revolutionens idéer om nationen som en öppen politisk gemenskap som man enkelt kan välja att vara med i genom att "rösta" på dess värdegrunder. Denna öppenhet förblir dock ett ännu inte uppnått ideal. Det är den hoppingivande, men krampaktiga, strävan att uppnå den, samtidigt som man påverkas av den andra, som skapar den kluvna inställningen som ligger bakom misslyckandet att integrera "de andra". Vi européer pratar ofta om samtal men det som vi egentligen vill ha, är en monolog där vi för ordet. Vår kluvenhet botas dock endast genom många ärliga samtal.

Attila Lajos

Annica Snäll & Stig Welinder, *Uppgrävt och nedskrivet. om arkeologi och kulturmiljövård i massmedierna* (Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2008). 288 s.

Arkeologi gör sig bra i massmedier. Det folkliga intresset är stort och tidningarna möter gärna detta genom att skriva om utgrävningar och nya fynd. Men vad är det journalisterna skriver om – är det vetenskapen arkeologi med forskande arkeologer, är det en fysiskt arbetande arkeologi vid utgrävningar med arkeologer som fyndletare och pusselläggare, eller är det en myndighetsutövande arkeologi med arkeologer som byråkrater i fokus? Annica Snäll och Stig Welinder har intresserat sig för dessa frågor och resultaten av deras forskning presenteras i boken *Uppgrävt och nedskrivet*.

Det är ett viktigt ämne som Snäll och Welinder tar sig an. Arkeologi är en mångfacetterad disciplin och en verksamhet med många sidor. Det är myndighetsutövning genom länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet. Det är förvaltning, forskning och förmedling genom universitet, högskolor, museer och uppdragsarkeologiska institutioner och företag. Det är turismål och nöjen genom vikingamarknader, besöksmål, sevärdheter och forntidsbyar. Arkeologin förvaltar lämningar från det avlägsna och nära förflutna, och brukar dessa lämningar aktivt i en daglig praktik och ingår på så sätt i forrådet av det svenska samtida och framtida samhället. Därmed är arkeologin och arkeologers verksamheter något som skulle kunna vara av intresse för ett brett massmedialt undersökande och rapporterande. Snäll och Welinder ställer frågan om så är fallet. Genom en granskning av ett antal tidningars publiceringar av arkeologiska nyheter och reportage under år 2004 har författarna ambitionen att visa vad arkeologin uppfattas vara i Sverige. Utgångspunkten är att se innehållet i medierna som resultatet av en samverkan mellan arkeologin och journalistiken.

Resultaten presenteras i fyra delar med sammanlagt 20 kapitel. Bokens layout är tilltalande och lättillgänglig men blir något väl luftig emellanåt. Det empiriska materialet är omfattande, men strukturen med vilket det presenteras är inte alltid till hjälp i läsningen.

I första delen, kallad "Före saxen", ges läsaren en ingång till författarnas ambitioner, frågeställningar, idéer och metoder. Ett kapitel ägnas åt en arkeologihistorisk tillbakablick över vad som skrivits i ämnet. Stig Welinder har tidigare genomfört flera studier av arkeologi och arkeologer i medierna. Att dessa ges stort utrymme i boken är en styrka. Nya resultat bollas mot gamla, något som fördjupar studien på ett sätt som gagnar läsningen. Del två har namnet "Med saxen". Det är bokens mest omfattande del och presenterar det ansenliga empiriska material som studien vilar på. Detta görs från flera olika utgångspunkter. Det är ingående studier som redovisas och viljan att presentera materialet med en hög grad av genomlysning är tydlig. Del tre, "Efter saxen", är en fortsättning av studierna som del två presenterar. Ett år

efter granskningarna av medierna följde författarna upp dessa med intervjuer. Sammanlagt 26 företrädare för massmedierna och arkeologiska institutioner frågades ut om vad de tycker om hur arkeologin rapporteras. Intervjuerna ger en intressant inblick i de förutsättningar, ambitioner och viljor som styr och låter sig styras i samspelet mellan journalister och arkeologer då arkeologi syns i medierna. Del tre ger på så sätt ny kunskap som avsevärt fördjupar läsningen och gör boken angelägen för dem som intresserar sig för såväl mediestudier, som frågor om historiebruk och historiemedvetande. Avslutande del fyra, "Att slipa saxen", är endast en avrundning eller ett slutord.

Vad kommer då Snäll och Welinder fram till? En av deras tydligaste slutsatser är hur snäv nyhetsförmedlingen av arkeologi är. Trots att arkeologi är en del av en omfattande offentlig verksamhet och myndighetsutövning granskas den inte. Den förmedlas i nyhetsartiklar och berättas om i reportage. Men den granskas inte. Den utsätts inte för ingående journalistiskt grävande, undersökande, kritiserande eller analyserande. Det som nämns i nyheterna är pågående utgrävningar och undersökningar – gärna specifika fynd och upptäckter. Med tanke på att arkeologin genom exempelvis lagstiftning, offentlig finansiering eller tillväxt- och utvecklingsprogram påverkar nationella, regionala och lokala kultur-, ekonomi- och samhällspolitiska beslut och i detta omsätter 100-tals miljoner kronor om året, är det märkligt att arkeologin inte granskas. Som Snäll och Welinder själva uttrycker det (s. 216):

Arkeologin i massmedierna kan sägas vara en gemensam produktion av arkeologerna och journalisterna. Bådas syfte är att ge allmänheten någonting: kunskap, underhållning, eftertanke eller information. Arkeologerna är de som skapar och förmedlar arkeologi och journalisterna de som uppfattar och återberättar arkeologin.

Arkeologin berättar. Journalister återberättar. Inget journalistiskt analyserande. Ingen journalistiskt driven idé. Ingen arkeologi som utmanas, kritiseras eller ställs till svars. Författarnas förhoppning är att boken ska bidra till att massmedierapporteringen om arkeologin skall bli bättre och att arkeologin skall bli bättre på att samverka med massmedierna. Om detta lyckas eller inte beror så klart på i vilken utsträckning boken läses. Snäll och Welinder har i alla fall gjort ett bra jobb.

Anders Högberg

Lena Roos, *Att studera medeltiden* (Lund: Studentlitteratur 2008). 191 s.

Eftersom endast en minoritet av svenska doktorander och forskare väljer att studera medeltidshistoria är det välkommet att det publiceras vägledningar för nybörjaren. Om dessa skrifter skall fylla en funktion krävs dock att de förmår skänka överskådlig information rörande källor, metoder och problemställningar, så att läsaren får en rimlig möjlighet att orientera sig inom det vidsträckta fältet – i synnerhet för nordiskt vidkommande. Annars är risken stor att boken faller på eget grepp och snarare framstår som en personlig betraktelse över medeltiden än som ett egentligt hjälpmedel för studenter.

Dessvärre gäller detta i hög grad Lena Roos *Att studera medeltiden*. Låt mig först och främst klargöra att jag inte har någon grundläggande kritik mot de texter som återfinns i boken. Min kritik gäller allt som *inte* finns med, alla de aspekter Roos väljer att ignorera, antingen för att hon inte är inläst i ämnet eller för att bokens omfång – som är alldeles för litet – gör att hon prioriterar till förmån för det egna primära intresseområdet.

Till syfte och form rör det sig om en grundkurs i medeltidsforskning för den oinvigda. Vi möter ett kapitel med klassisk källkritik av narrativa texter (med Adam av Bremens skildring av kulten i Gamla Uppsala som exempel), en redogörelse för vetenskapliga källutgåvor, ett avsnitt om paleografi och andra hjälpvetenskaper, ett kapitel om arkeologins möjligheter (osteologisk analys, dateringsmetoder, numismatik, etc.), ett kapitel om medeltida ruiner, byggnader och föremål, ett kapitel om medievalistiska databaser, och så vidare. Generellt gäller att dessa texter är på tok för korta – avsnittet om mynt upptar endast en halv sida (s. 72) – men bortsett från det har jag inget att invända. Mer diskutabelt är att Roos låter ett helt huvudkapitel ägnas åt genusteoriernas (inklusive queerteori och intersektionalitetsforskning) relevans för medievalistik och att hon avsätter stort utrymme åt en diskussion om forskningen om korstågen i Medelhavsområdet. Inget fel i detta, men kapitlen ger *Att studera medeltiden* en märklig vinkling som, mot bakgrund av bokens begränsade omfång, inte är befogad.

Kapitlet om korståg är typiskt för problemet. Lena Roos är inläst på de kontinentaleuropeiska, judiska, arabiska och i viss mån bysantinska källorna och problemställningarna, varför hon väljer att fördjupa sig i detta, med flera illustrativa exempel. Däremot bortser hon från de nordiska källorna. Varken urkunder (som testamenten och påvliga bullor) eller andra källor (annaler, norska kungasagor och redogörelser för danska korsfarare) är betydelsefulla, sett i Roos perspektiv. Än mer graverande är att hon ignorerar hela forskningen om korståg och korstågsideologi i Östersjöområdet. Följden blir en skev och traditionell bild av ett forskningsfält som har expanderat väsentligt med avseende på just Nordeuropa.

Exemplet kan mångfaldigas. De fornnordiska källorna, från runinskrifter till isländska sagor, blir styvmoderligt behandlade, likaså de ryska och tysk-baltiska, trots att de har stor relevans för nordisk medeltidshistoria. Många problemområden lämnas obeaktade, såsom senmedeltida bondeuppror, politisk kultur (med allt från traditionella debatter om Kalmarunionen till nätverks- och vänskapshistoriskt relaterade analyser) och propaganda (politiska visor, pamfletter, rimkrönikor, skulpturer som Sankt Göran och draken, etc.). Än mer graverande är att Roos nästan helt har ignorerat de källor som behandlar, och den forskning som berör, ekonomihistoriska, demografiska och mentalitetshistoriska problemområden. Den som läser Roos bok lär sig i princip ingenting om hur man bedriver forskning om handel och hantverk (exempelvis om Hansan, Skånemarknaden och skråväsendet), skatteväsen (såsom studier i räkenskapsböcker), jordäggande och maktrelationer på landsbygden (till exempel genom studier i jordeböcker och stadgor), folkmängd (hon hoppar till och med över digerdöden) och folkliga värderingar (analyser av tänkeböcker, etc.). Läggs därtill att Roos bortser från mängder av källor och frågeställningar som faller inom ramen för traditionell konst- och litteraturhistoria, men som i dagens tvärvetenskapliga forskningsmiljöer är relevanta för historiker och arkeologer, och att hon inte ägnar något utrymme åt relationen mellan grundforskning och syntesskrivande.

Lena Roos har valt att vinkla sin bok till förmån för religions- och kyrkohistoriska fält, med oproportionerligt stort utrymme – sett i relation till en skandinavisk forskningskontext – åt den medeltida judendomen. Följaktligen blir *Att studera medeltiden* en mycket svåränvänd bok. För att fylla en funktion på svenska universitet och högskolor hade den behövt förlängas med minst 100 sidor samt kompletteras med genomgångar av aktuella forskningsfält och översiktliga diskussioner om de specifika problem som föreligger vid forskningen i nordiska källor, från Rökstenen till senmedeltida privatbrev.

Slutligen: boken pryds av ett fotografi föreställande rekonstruktionen av Bockstensmannen på museet i Varberg, i sig ett skolexempel på hur medeltidsforskningen på senare tid har vitaliserats genom tvärvetenskapliga metoder. Det omdiskuterade liket från Bockstens mosse lyser emellertid med sin frånavaro i själva boken; det nämns inte ens i registret.

Dick Harrison

Knud Haakonssen & Henrik Horst (red.), *Northern antiquities and national identities perceptions of Denmark and the North in the eighteenth century: symposium held in Copenhagen, August 2005* (Köpenhamn: The Royal Academy of Science and Letters 2008). 382 s.

Nationen och nationell identitet diskuteras alltmer i Europa. En ökad rörlighet över gränserna har utmanat den nationella självbilden och dess ideologiska föreställningar. Inte minst i Danmark har frågan om vad som är danskt blivit en del av den politiska diskursen. Tanken att det finns något specifikt danskt, och att detta går att spåra till en historisk kontinuitet, är en vanlig åsikt.

I denna antologi problematiseras dessa frågor i ett historiskt perspektiv. Knud Haakonssen påpekar att Danmark inte kan uppvisa någon historisk kontinuitet vare sig som nation eller i sin identitet. Idén om en nationalstat som utgörs av en etnisk homogen dansk befolkning skapades under mitten av 1800-talet, då förlusten av danska territorier ledde till att landet krympte ihop till ett område dominerat av etniska danskar, vilket enligt Flemming Lundgren-Nielsen ledde till att Grundtvigs tankar om en gemensam dansk identitet plötsligt framstod som fullt naturliga.

1700-talets Danmark var dock inte någon etnisk homogen stat, och torgförde inte heller en identitet som byggde på dansk etnicitet. Danmark var då en konglomeratstat som rymde många folk, och med en ideologi kring identitet som skilde sig från nationalismen. Hur denna såg ut, och vad som bar upp den utgör huvudfrågan för antologin.

Bland andra Colin Kidd, D. W. Hayton, John W. Cairns, Henrik Horstbøll och Sebastian Olden-Jørgensen tar upp och diskuterar hur upplysningstänkarnes historiebuk påverkade nationella identiteter i Danmark. Genom att tolka antika och medeltida källor utvecklades tanken att Europas civiliserade stater bands samman av de germanska stammarnas rättstradition, vilken stipulerade en begränsad kungamak och folklig representation. Dessa praktiker hade spridits av germanerna över Europa efter Roms sammanbrott, men i många fall skjutits åt sidan till förmån för feodalism och absolutism. Naturrätten, som med sin pragmatiska grundsyn på samhällsutvecklingen växte in i inflytande under 1700-talet, förklarades som en återanknytning till gamla germanska principer. "Norden" och "det gotiska" kom att symbolisera detta frihetliga arv.

Ibland utnyttjades detta idégods i storpolitiken, som i publikationen *Account of Denmark* av Robert Molesworth, en före detta brittisk diplomat vid det danska hovet. Skriften utmålade Danmark som efterblivet på alla plan, vilket förklarades med det danska enväldets förlamande karaktär. Även Montesquieu kritiserade det danska statskicket och menade att Danmarks krigsförluster mot Sverige kunde härledas till absolutismen. Danska tänkare bemötte denna kritik genom att anpassa upplysningssidéerna till den danska statsideologin.

De erkände att Danmark hade absolutism, men att detta inte per automatik innebar förtryck eller orättvisa. I stället beskrevs den danska absolutismen som en garanti för fred och rättvisa, då kungen stod fri från särintressen. Inte minst gällde det hans förhållande till adeln, som inte hade förtur till tjänster inom staten eller tillgång till ett parlament för att främja sin politiska makt. Kungen kunde därmed, i samspel med lojala och laglydiga medborgare, obehindrad verka för hela samhällets goda. Principerna som denna statsideologi vilade på var rätten till egendom, en stark statsapparat och ett välutvecklat civilsamhälle. Till detta lades så småningom yttrandefrihet, även om kungamakten var tydlig med att detta inte fick innebära krav på politiskt maktindelning. Därmed byggde den danska identiteten, enligt Michael Bregnsbo, inte på nationell etnicitet, utan på en form av mångkulturell patriotism.

Samtidigt pekar en del bidrag på att fröet till 1800-talets nationalism såddes under 1700-talet. Struensees kaotiska tid vid makten bidrog till ett missnöje hos etniska danskar med det starka inslaget av tyskar inom byråkrati och krigsmakt. Efter dennes fall hyllade danska upplysningstänkare i landet det danska språket och uppmanade kungen att tala danska. Ole Feldbæk framhåller hur spänningar mellan skilda etniska grupper inom konglomeratstaten under andra halvan av 1700-talet bidrog till formeringen av nationella identiteter, vilket lade grund till 1800-talets nationalistiska statsprojekt och konglomeratstatens upplösning.

Antologin har en bredd som bidrar till att skapa en mångfacetterad bild av de processer som låg bakom den danska konglomeratstatens självbild. Utöver vanlig historia nyttjas på ett effektivt sätt rätts- och idéhistoria liksom antropologi i analysen. Den starka idéhistoriska prägel, där utvecklingen av statsideologin förklaras av interaktionen mellan den europeiska upplysningsdiskursen och nationell opinionsbildning hade dock mått bra av att kompletteras med fler artiklar av Feldbæks karaktär, som omnämner politiska och ekonomiska processers betydelse. Vidare är det främst adelns och borgerskapets upplysningsmän som kommer till tals i de texter som analyseras. Hur bönder, hantverkare och tjänstefolk förhöll sig till nationen och nationell identitet är inte lika synliggjort. Detta är viktig kunskap, inte minst för att kunna ställa den officiella ideologin mot den reella praktiken. Problemet tas upp i antologin av Thomas Munck, som hoppas att studier av nya källgrupper; såsom tidningar, rättsprotokoll och suppliker, ska skapa större klarhet i denna fråga.

Michael Funke

Victor Edman, *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal: moderna rekonstruktioner av historiska miljöer* (Stockholm: Nordiska museet 2008). 240 s.

Vid 1900-talets början fanns nästan inga 1700-talsmiljöer att besöka, men det finns det i dag – åtminstone platser som vi uppfattar som sådana. Dessa miljöer skapades emellertid i många fall under första halvan av 1900-talet och är därför starkt präglade av det stilideal och den praxis kring restaureringar som rådde då. Detta är utgångspunkten i Victor Edmans bok *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal*.

Edman visar i det inledande kapitlet att det under perioden mellan 1900 och 1940 fanns flera olika trender inom restaurering. En linje, som var den dominerande på 1920-talet, var att ta fram det ursprungliga som gick att få fram och sedan lämna resten tomt, för att inte förfälska något genom att exempelvis återskapa målningar och tapeter eller ställa dit liknande möbler, eftersom källvärdet i interiören då skulle gå förlorad. Detta förhållningssätt gav emellertid bara en fragmentarisk bild av en miljö. Ett annat sätt att restaurera på var att ta fram det ursprungliga så långt det gick och därefter komplettera med moderna saker och målningar, så att det blev tydligt vad som var original och vad som var nytt. Under 1930-talet växte sig trenden starkare att fylla husen med reproduktioner, till exempel av tapeter, där man endast lyckats få fram fragment av en tapet, eller att inreda med möbler från samma tid, fast de inte funnits där ursprungligen. På det viset ville man skapa en illusion av hur det kunde ha varit: det skulle kännas som att gå in i ett riktigt hem.

De följande kapitlen tar upp tre exempel på hur man resonerade i dessa frågor och varför man fattade de beslut man gjorde. Samtliga exempel avser restaureringar som påbörjades under 1930-talet och visar på att alla de ovan nämnda trenderna existerade samtidigt i varierande grad. De utvalda byggnaderna var högreståndsmiljöer i Mellansverige: Gustav III:s paviljong i Hageparken, Linnés bostad i Linnéträdgården i Uppsala och Skogaholms herrgård på Skansen.

I varje kapitel beskrivs ingående den byggnad som undersöks. Författaren har gjort en gedigen genomgång av olika sorters källor och ger en, ofta lite väl ingående, beskrivning av tillkomsthistorien och av alla förslag som rann ut i sanden eller förkastades samt historik kring dem som botten i husen. Det intressanta i kapitlen kommer i redogörelserna för de resonemang som fördes och hur man valde att göra vid restaureringen. Skogaholms herrgård speglar både karolinsk tid och gustaviansk tid, beroende på vad man i konserveringsarbetet kunde få fram och rädda av den ursprungliga inredningen. Kompletteringar gjordes sedan med möbler och tapeter ur Nordiska museets samlingar. Herrgården är ett hopplöck där såväl byggnader som möbler kommer från olika ursprungsmiljöer. Ändringar gjordes, exempelvis av ett tak, medan man var

noga med att återskapa annat med traditionella tekniker då även detaljer sågs som viktiga för helhetsintrycket. Författaren pekar här tydligt på att man genom att åskådliggöra olika stilar strävade efter att visa utvecklingen och förändringen under 1700-talet.

Vid iordningställandet av Linnés bostad i Uppsala är det tydligt att resonemangen kring restaureringen fördes på ett annat sätt. Det var inga speciella stilepoker man försökte återskapa. När man inte fick fram information om hur rummen och inredningen sett ut försökte man i stället ge en neutral bakgrund till de föremål och möbler som man hade bevarat,

I kapitlet om Gustav III:s paviljong kommer olikheterna i tankesätt mellan olika aktörer tydligare fram, och här redovisas de olika åsikter som ställdes mot varandra i en debatt 1925. Å ena sidan fanns konsthistorikern Moselius vision om att försöka rekonstruera slottet som det kunde ha sett ut, med andra möbler, då de ursprungliga inte längre fanns. Å andra sidan fanns chefen för husgerådskammaren, Böttiger, som ville ha neutrala museirum för de saker och den konst som fanns, och i övrigt tomma ytor om inte de riktiga inventarierna fanns att tillgå. Till en början följde man Böttigers linje, för att 1935 inleda en omfattande rekonstruktion som låg i linje med Moselius vision.

Medan de långa bakgrundsteckningarna tar stort utrymme i kapitlen, sveper författaren relativt snabbt över hur detta påverkade synen på restaurering i samtiden och dess betydelse för framtiden. Detta återkommer dock författaren till i slutkapitlet, där resultaten av undersökningarna summeras och analyseras. I denna diskussion framträder bilden tydligare av hur de olika synerna på restaurering avlöst varandra och hur ytterligheterna i synsätten kom i konflikt med varandra under årtiondena efter 1900. Frågan om vilken betydelse detta historiebruk fick för framtiden, exempelvis vår nutid, lämnas emellertid obesvarad. I slutkapitlet relateras också restaureringarna på ett förtjänstfullt sätt till de trender som fanns inom både universitets- och museivärlden, även om det till övervägande delen är Nordiska museet som får representera museivärlden.

Detta är en läsvärd och tankeväckande bok. Att den så tydligt visar de olika val man kan göra vid restaureringar och hur skiftande resultaten kan bli är en av dess viktigaste förtjänster. Även om boken ägnas åt restaureringskonsten under seklets första årtionden, är de viktiga frågor som restes då fortfarande aktuella: Kulturhistoriska museer och antikvarier som ger råd till personer som ska renovera, länsstyrelser som ska besluta om byggnadsminnesförklaringar och andra brottas än i dag med funderingar kring hur man ska betrakta restaureringar. Ska man försöka återställa saker som de ursprungligen var då huset byggdes? Eller ska man låta de ändringar som gjorts genom åren vara kvar, som årsringar som belyser de förändringar i trender som funnits genom åren? Vill man uppnå en illusion av hur det kunde ha varit med hjälp av nyproduce-

rade kopior eller eftersträvas autenticitet i allt, så att det hellre saknas saker än att man tar in nyproducerade? Författaren ger inte svar på vilken strategi han tycker man ska välja, men visar på att de val bland flera möjligheter som man gjorde under 1930-talet påverkar hur 1700-talet gestaltas för oss i dag.

Anna Hansen

Christer Lundh & Mats Olsson (red.), *Statarliv – i myt och verklighet* (Hedemora: Gidlunds 2008). 310 s.

Stataren i det svenska agrarsamhället var en jordbruksarbetare som förutom kontantlönen betalades med en stat i form av råvaror samt bostad som ersättning för det nedlagda arbetet. En anställning som statare förutsatte som regel att hustrun åtog sig att mjölka. Statarsystemet existerade från mitten av 1700-talet – med några kända exempel i Stockholmstrakten – till och med 1945, då det avtalades bort genom en överenskommelse mellan lantarbetsgivarna och Svenska Lantarbetareförbundet. I skriftligt material som mantalslängder eller arbetskontrakt betecknades man inte som statare; där stod ofta statdräng, statkarl eller kördräng. Statarna fanns framför allt i regioner med många gods som delar av Skåne, Södermanland och Uppland. I Norrland fanns ett fåtal statare liksom i Syd- och Mellansveriges skogsbygder. Genom några proletärförfattares skrifter blev statarna mer omskrivna än andra delar av arbetarklassen. Mest känd i samtiden och ännu i dag är Ivar Lo-Johansson, som faktiskt inte var son i en statarfamilj, men som blev statarsystemets främste skönlitteräre skildrare och dödgrävare. Några av "sanningarna" om hur stataren hade det emanerar från denne proletärdiktningens gigant.

I Lund samlades forskare med specialkunskaper om statarna till två workshops 2005 och 2007. Föreliggande antologi är textresultatet från dessa, och det uttalade syftet är "att ge ut en antologi med olika perspektiv på statarna som social grupp och statarsystemet som drifts- och arbetskraftsförsörjningssystem". De empiriska exemplen är framför allt från Skåne. De flesta forskarna är ekonomihistoriker men en etnolog, en geograf och en litteraturvetare har också lämnat bidrag. Det är en gedigen bok med vetande som bland annat behandlar: storjordbrukets roll; statarnas geografi i Skåne 1900; löner och levnadsstandard; bostäderna; statarnas flyttbenägenhet, sociala ursprung och fruktsamhet; populärkulturens statarbild; statarskolan i litteraturen; statarnas livsberättelser samt Danmarks lantarbetare 1800–1919. Det ska påpekas att de två avsnitten med en tolkande kulturell ingång till ämnet (om statarbilden och den litterära statarskolan) skiljer sig från övriga bidrag som till största delen bygger på ett traditionellt historievetenskapligt källmaterial.

Mats Olsson och Christer Lundh är redaktörer men också författare eller

medförfattare till vardera tre artiklar. Var storjordbruket statarens vanligaste arbetsställe? Enligt Olsson kan "[s]tatarsystemets existens [...] förklaras med dess rationalitet för storjordbruket". På Skånes bördiga jordar hade en genomsnittlig stordriftsenhet cirka elva statare anställda på 1910-talet. Det var inte på den medelstora eller stora bondeägda gården som statarna fanns – Söderslätt var ett sådant område med få gods. Geografen Henrik Svensson har med hjälp av församlingsböckerna för Skåne år 1900 sammanställt samtliga individer med statarlikt titlar, totalt 5 795. För Skåne ges alltså en heltäckande bild av statarklassens fördelning. Generellt sett fanns statarna på slättjordarna, men inte i skogs- och risbygden, och statarfamiljerna var fler i Malmöhus län än i Kristianstads län, där de var koncentrerade till bygden kring residensstaden. Svensson analyserar också var torparna fanns i Skåne år 1900, och generellt sett "är de två systemen [...] i stor utsträckning exkluderande". I norra Skånes skogsbygder var torparen en vanligt förekommande proletär man men inte statdrängen. Christer Lundh undersöker, utifrån den spridda uppfattningen att statarfamiljerna stod nederst på samhällets klasstrappa, skånska statares konsumtions- och levnadsmönster. Jämförelsen görs framför allt med städernas industriarbetare genom en analys av löner, bostäder och näringsintag. Lundhs konklusion är att statarna hade fullt jämförbar klassposition med industriarbetarna. Det utesluter naturligtvis inte att det fanns utfattiga statare på den skånska landsbygden i början av 1900-talet.

Några andra attribut som bland andra statarskolans författare tillskrev statarna var att de hade ett proletärt ursprung vilket de reproducerade, att de hade många barn och att de flyttade ofta. Genom att studera tre socknar i västra Skåne – Halmstad, Kågeröd och Sireköpinge – undersöker Martin Dribe och Patrick Svensson dessa schablonuppfattningar. Deras slutsatser ger inte stöd till dessa föreställningar: "Det mesta tyder alltså på att statarna [...] var en del av den agrara arbetskraften som inte på något avgörande sätt skilde sig från övriga gifta jordbruksarbetare på landsbygden vare sig det gäller flyttningar och fruktsamhet eller socialt och geografiskt ursprung."

Ivar Lo-Johansson och Ludvig Nordström var två intellektuella i samtiden som bildade opinion för landsbygdens sociala och ekonomiska villkor och därigenom också statarfamiljernas bostäder. "De liggande skyskraporna", kallade Lo-Johansson statarbostäderna som han såg på några skånska gods. Men i författarens hemtrakt i Södermanland var den typiska bostaden en liten enfamiljsstuga, och generellt var de skånska statarnas bostäder rymligare än i andra delar av landet. Ombyggda ladugårdar kunde till exempel också tjäna som statarbostäder. Enligt etnologen Mats Hellspång började statarnas bostäder förbättras under 1920- och 1930-talen samtidigt som stataren började skildras i statarförfattarnas – Jan Fridegård, Moa Martinson och Ivar Lo-Johansson – romaner och på spelfilm. *Karl Fredrik regerar* från 1934 är en film som

tar utgångspunkt i statarnas samtida historia och arbetarrörelsens politiska framgångar; i forskningen har lantarbetarklassens ökande röstande på socialdemokraterna framstått som en delförklaring till segervalen på 1930-talet. Helen Læstadius argumenterar på goda grunder för att statarnas skönlitterära skildrare är just arbetardiktare och inte kan räknas till någon form av borgerlig modernism som några litteraturforskare har föreslagit.

Angående statarna finns det ett särskilt källmaterial bevarat på Nordiska museet. Åren 1938 och 1945 samlades statarminnen in för framtida forskning, de senare i samarbete med SLF i samband med statarsystemets avveckling. Redaktörerna Christer Lundh och Mats Olsson väljer genom en analys av de skånska informanternas berättelser att undersöka om den generella och starkt negativa bild som tonade fram under 1920- och 1930-talen var "grundad i en socialhistorisk analys". Genom en närläsning av statarminnena kan Lundh & Olsson besvara frågan jakande, men konstaterar också att "statarna delade sina dåliga villkor med andra proletära och halvproletära grupper på landsbygden". Boken avslutas med att den danska historikern Grethe Banggard skriver om den danske stataren – tjenestehusmænden. De var betydligt färre än sina svenska motsvarigheter med en stor del av lönen i kontanter och anställda på ett halvt år. Genom dansk agrarhistoria har jordfrågan varit central: om de proletära klasserna både kunde sälja sin arbetskraft och äga en bit jord.

Den här boken kommer att vara en självklar referenspunkt för kunskapssökande i statarnas historia. Det nedlagda arkivarbetet gällande skånska förhållanden är imponerande. Anmärkningen är ett något ojämnt intryck när ekonomihistoriska perspektiv ska samsas med kulturvetenskapliga analyser. Jag vill också tillägga att den bekanta strejken i Södra och Norra Möre 1929–31 som Hellspong refererar till är grundligt utredd i min bok *Mörekonflikten: klassformering, agrar kapitalism och klasskonflikt i Södra och Norra Möre härader 1929–1931* (2008). Där träder bilden av den östsmåländske stataren fram och kompletterar resultaten i den här föreliggande antologin.

Som framgått ovan spred statarskolans författare och andra opinionsbildare en bild där stataren framstod som fattig och förtryckt. Genom att gå till källorna har några av författarna i boken visat att statarklassen delade sina villkor med flera andra grupper inom arbetarklassen och bondeklassen. Det är en viktig insikt.

Mats Johansson

Leif Runefelt (red.), *Svensk mosskultur: odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, Skogs och lantbrukshistoriska meddelanden nr 41 (Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien 2008). 522 s.

Mosskultur definieras av flera författare i den tvärvetenskapliga antologin *Svensk mosskultur* som en bortglömd historia. För att råda bot placeras, i inte mindre än 22 kapitel, bruket av mossar i en historisk kontext. Resultatet blir en mycket annorlunda ingång till 1800-talets samhällsproblem som jordhunger, den tidiga industrialiseringen liksom det tidiga 1900-talets energikriser. Boken väcker även diskussion kring landskapsförändringar samt de ekologiska och biologiska effekterna av utdikning och torvbrytning.

Antologins tvärvetenskapliga anspråk är tydlig i dispositionen och uttrycks direkt genom att bokens företal är författat av naturgeografen Margareta Ihse och inledningen av historikern Leif Runefelt. Som utgångspunkt för boken fungerar Svenska mosskulturföreningen, en förening bildad under det sena 1800-talet och verksam fram till andra världskriget. Utdikningen av våtmarker förväntades förbättra klimatet i hela Norden, mildra kalla vintrar och förhindra tidiga frostnätter. De problem som en uppodling skulle lösa var knutna till det relativt lågeffektiva jordbrukets brist på odlingsbar mark och de samhällsbeskympelser som härleddes till denna brist; emigration och urbanisering. Runefelt, som själv har skrivit fyra av bokens kapitel, påpekar att bildandet av föreningen var en del av samtidens vetenskapsiver. Det fanns en stark tro på att forskning och odlingsförsök skulle ge kunskap om i det korrekta sättet att bruka mossar; marker som i och för sig hade utnyttjats sedan länge som betesmarker, slåttermarker eller till bränsletäkt. Tidigare misslyckade uppodlingsprojekt förklarades av böndernas ovilja att lägga ned tillräckligt mycket arbete eller att de helt enkelt genomfört arbetet på fel sätt.

Längre fram i boken sätter Runefelt även in de svenska mosskulturföretagen i ett europeiskt sammanhang och då med fokus på främst Tyskland, Holland och Danmark. I Tyskland dikades enorma områden ut och odlades upp och de arbetskrävande företagen utfördes till stor del av straffångar, över en miljon dagsverken enligt en sammanställning 1904. Runefelt skriver torrt att "[i] Sverige fanns inte det politiska klimatet för att nyttja straffångar på detta sätt" (s. 281). Runefelt visar att det dock fanns en debatt om fördelarna av att nyttja fångar, något som senare i boken följs upp av Ronnie Liljegen. Han menar att under 1930- och 1940-talen, en senare period än den Runefelt avser, inrättades det arbetsläger för unga, värnpliktiga tvångskommenderades och det förekom arbetsförmedlingstvång (s. 315). I sitt avslutande kapitel undersöker Runefelt hur det kom sig att uppodlingen av mossjordar förlorade i betydelse. Även här vävs samtidens kontext in, de internationella energikriserna samt den vetenskapliga och tekniska utvecklingen. Runefelt visar hur mossodling

och torvproduktion aldrig kom att bli riktigt lönsamt, hur bränslebehovet i det tidiga 1900-talet ledde till många experiment och försök, som på sikt aldrig kunde konkurrera med stenkol, olja och vattenkraft.

Om mossodlingens historia presenteras av Runefelts intressanta artikelserie, så faller resterande författare in för att lyfta specifika teman. De flesta temaartiklarna är både motiverade och intressanta, men bara ett urval kan ges plats här. Hans Johanssons bidrag om föreningens verksamhet i Norrland förtjänar att nämnas, då han på ett mycket intressant sätt diskuterar den sociala frågan, arbetskraftsproblematiken inom skogsbruket samt föreningens optimism i avseende till uppodling och etablerandet av kolonat. Allt eftersom föreningen byggde upp sin norrländska försöksgård, så tvingades man inse att det förekom vissa problem som kanske inte enbart berodde på lathet eller okunskap. Det sena 1800-talets norrlandsoptimism var stark och övertygelsen att utdikningar kunde rädda och förbättra landet tog nära nog religiösa uttryck. Även Per Eliasson diskuterar förändringar i den synen på naturen, i detta fall från ett *hot* till 1900-talets syn på naturen som *hotad* av mänsklig aktivitet.

Ytterligare en fördjupning gör idéhistorikern Erland Mårald genom att lyfta fram föreningens betydelse för införandet av konstgödsel i Sverige. Svenska mosskulturföreningen genomförde egna tester och försök och bidrog på sätt och vis till sin egen undergång; de redan existerande jordbruksmarkerna blev mer produktiva och därmed blev det olönsamt att odla på mossmarker. De tidiga försöken att effektivisera uppodling och torvbrytning gick även hand i hand med en teknisk utveckling, något som Per Thunström redogör förtjänstfullt för.

Förutom att odla på mossmarker, kunde man bryta torv till bränsle eller till strö, vilket några av bokens kapitel följer upp. Ronnie Liljegren redovisar för flera försök och företag, vilka ofta misslyckades. En kanske oväntad marknad för torv var dess plats i utvecklingen av städernas renhållningsverk under senare halvan av 1800-talet. Torv användes i latrintunnor och tidiga torvmullstoalter för att göra renhållningen mer hanterbar och för att minska den dåliga lukten. Slutligen kan nämnas att den enda produkt som fortfarande har en växande marknad är trädgårdstorven, men det bryts också en del energitorv, vilket Reidar Petterson redovisar för i ett kapitel om efterkrigstiden.

Boken består även av intressanta bidrag om landskapsförändringar, biologiska och arkeologiska skillnader på mossmarker samt vad som skett med de utdikade markerna och sjöarna. Astrid Kander skriver till exempel om utdikningarnas klimatpåverkan och Jörgen Lennqvist om sjösänkingsmarken vid Kvismaren och Hjälmaren. Fredrik von Feilitzen har, förutom att skriva ett kapitel om skönlitterära betraktelser över livet på mossarna, fyllt boken med fängslande faktarutor och illustrationer.

Boken *Svensk mosskultur* är ett mycket gediget och omfattande arbete där den breda ansatsen och den tvärvetenskapliga ingången ger en intressant helhet. Men, det är även dessa egenskaper som gör boken kanske onödigt omfattande och bred. Artiklarna håller inte riktigt samma kvalitet och innehåller irriterande många upprepningar, vilket får mig att undra om inte en annan disposition hade gjort boken mer lättgenomtränglig. Avgränsningen till mosskulturforeningen känns ibland lite konstlad, då denna begränsning inte följer med framåt i tiden eller begränsas till odling på mossmark. Det hade varit mycket intressant att få veta mer om den äldre husbehovstakten av torv, eller varför inte mer om livet på kolonaten, människorna, och då även kvinnor och barn vilka är relativt osynliga i boken. Men slutomdömet är ändå att det här är en intressant bok som öppnar för en vidare förståelse för framväxten av det moderna samhället. Boken är kanske lite mossig här och där, men den är definitivt inte torftig; även om ordleken säkert får författarna (och läsarna av denna recension) att sucka djupt.

Cristina Prytz

Ruth Hemstad, *Fra indian summer til nordisk vinter: skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen* (Oslo: Akademisk Publicering, 2008). 653 s.

I den historiska forskningen har det uteblivna militära stödet till Danmark, i kriget om Slesvig-Holstein och Lauenburg 1864, ofta setts som slutpunkten för skandinavismen som politisk och ideologisk rörelse. I föreliggande bok nyanserar och problematiserar Ruth Hemstad detta synsätt. Hennes syfte är att belysa de många nordiska samarbetsformer som levde kvar och utvecklades efter den politiska skandinavismens misslyckande i mitten på 1860-talet. Framför allt är Hemstad fokuserad på tidsperioden 1895–1904, då den så kallade nyskandinavismen, med mer av kulturell än politisk agenda, blomstrade i företrädesvis Sverige och Danmark. Finland stod ännu huvudsakligen utanför det skandinaviska utbytet. Källunderlaget i studien utgörs av de många nordiska möten som arrangerades bland exempelvis akademiker, folkskollärare, jurister, idrottare, kyrkorepresentanter, journalister, arbetare, arbetsgivare, sjömän och schackspelare. Vidare granskas innehållet i vissa tidskrifter och dagstidningar, till exempel *Aftenbladet* och *Svenska dagbladet*. Därtill undersöks några centrala aktörers brevskrivande.

På 1890-talet blev alltså de skandinavistiska mötena fler liksom antalet personer som engagerades i nordiska samarbetsformer av olika slag. Den stora skillnaden jämfört med 1840-, 1850- och 1860-talens skandinavism var att man uttalat tog avstånd från det politiska samarbetet, till exempel i form av

försvars- och tullunion. Paradoxalt nog var det politiska händelser – främst några brutalt genomförda utvisningar av dansktalande från Sønderjylland och den allt hårdare russifieringen av Finland – som utlöste 1890-talets kulturella nyskandinavistiska våg.

Centrala i den nyvaknade nordiska förbrödringen, som också engagerade många kvinnor, var lärarna. Skolmöten blev de mest välbesökta tillställningarna; det utbasunerades ideligen att det främst var lärarnas uppgift att skapa en folkopinion som omöjliggjorde framtida stridigheter mellan de nordiska folken. Framstående svenska lärare och universitetspersoner involverade i den ”pedagogiska skandinavismen” var bland annat reformpedagogen Anna Sandström samt professorerna Karl Warburg (litteraturhistoria) och Adolf Noreen (filologi). I Danmark företrädde rörelsen exempelvis av skolmannen och läroboksförfattaren Johan Ottesen samt historieprofessorn Johannes Steenstrup. I Norge, som huvudsakligen förhöll sig avvaktande på grund av farhågorna för en utvidgad politisk sammansmältning med Sverige, engagerade sig professorerna Sophus Bugge (filologi) och Lorentz Dietrichson (konst).

Det blomstrande samarbetet avbröts emellertid tvärt av unionsupplösningen hösten 1905. Unionen mellan Sverige och Norge förefaller således ha varit en förutsättning för det nyskandinavistiska samarbetet. På svensk sida var bitterheten mot Norge, och i viss grad Danmark, därefter uttalad. Det framkommer inte minst genom att flera av de tidigare så välvilligt inställda aktörerna – Anna Sandström, Theodor Bååth-Holmberg och Karl Warburg – nu snarare framträdde som antiskandinavister och i stället inriktade sig på nationalistiska spörsmål. Det tidiga 1900-talets indiansommar, vad gäller det utvidgade skandinaviska samarbetet, övergick dock inte i någon istid efter unionsupplösningen 1905. Även om mötesfrekvensen kraftigt minskade, förekom samverkan inom skola, ekonomi och arbetsmarknad. Efter att de svensk-norsk-danska kungliga relationerna tinat upp med det symboliskt så viktiga trekungamötet i Malmö 1914, tog det nordiska samarbetet successivt fart igen med bildandet av Föreningen Norden i slutet på 1910-talet.

Till bokens största förtjänster hör utan tvekan den systematiserade genomgången av de nordiska och skandinaviska samarbetsformerna inom en mängd olika områden. Här påvisar Hemstads studie framför allt det nordiska utbytets variation och mångsidighet. Undersökningens teoretiska och analytiska delar håller däremot inte samma höga nivå som de empiriska och kartläggande inslagen. Det finns mycket mer att analysera vad gäller exempelvis de centrala begreppen ”skandinavism”, ”nyskandinavism” och ”nordisk”. Nyskandinavism borde få en mer nyanserad och mångfacetterad beskrivning än att etiketteras som ett kulturellt och praktiskt program för att stärka samhörigheten mellan de nordiska folken där man explicit tog avstånd från den gamla politiska skandinavismen om ett samlat Skandinavien (s. 415). Den omfattande studien

– utifrån källor av så skiftande strukturerande kategorier som klass, genus, geografi och ålder – förtjänar avsevärt mer av analys beträffande hur man i olika sammanhang och olika tider definierade skandinavism och nordiskt samarbete. Det gäller inte minst huruvida Finland ingick i den skandinaviska eller nordiska samhörigheten. Från mitten på 1800-talet blev nämligen skandinavismen ett hett politiskt diskussionsämne också i Finland. Nu kanske vän av ordning protesterar och yttrar att Hemstads bok redan är alldeles för lång och innehållsrik för att ytterligare utökas. I stället hävdar jag motsatsen. Med mer av analys och kritisk diskussion hade de flesta av de så många onödiga upprepningarna kunnat undvikas. Resultatet hade blivit en kortare och mer läsvärd bok samt att Hemstads viktiga och rika empiri också fått en välförtjänt analytisk genomgång.

Henrik Edgren

Johan Wickström, *Våra förfäder var hedningar: nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919* (Uppsala: Uppsala universitet 2008). 394 s.

Till den växande skaran studier av historiebruk, historiemedvetande och historiekultur ansluter sig nu Johan Wickström med sin religionshistoriska avhandling om hur folkskolans texter presenterade förfädernas liv och leverne under ett halvt sekel. Just folkskolan har inte tidigare blivit systematiskt undersökt, trots att forskningen länge har insett att detta var en historieförmedlande institution som präglade flera generationer svenskar.

I denna studie är det texter från 1800-talets mitt fram till 1919 som undersöks. Boken är uppbyggd i åtta kapitel. En presentation av projektet i de första två kapitlen avslöjar att Wickström har en historiematerialistisk grundsyn. Det är de materiella villkoren som styr de sociala konstruktionerna, inklusive hur man uppfattar historien. Tredje kapitlet klargör den socialekonomiska – och idémässiga – bakgrunden, och blir den kontext som de fjärde och femte empiriska kapitlen relateras till. Här ser Wickström till 76 olika pedagogiska texter som utgjort underlag för lärare i historia och geografi. Han inkluderar olika utgåvor för att kunna påvisa förändringar i urval eller i formuleringar. De sjätte och sjunde kapitlen fördjupar analysen, och det åttonde är en avslutande sammanfattning.

Wickström analyserar läroböckernas ideologiska innehåll när det gäller etniska kategorier, sociala grupperingar, samt hur den kristna samtiden präglade hanteringen av en förkristen lära. Antonio Gramscis maktreproduktion är utgångsläget för författaren. Undertiteln är "nordisk forntid som myt". Myt används inte exklusivt som religiös kategori, eller snävt i betydelsen mytolo-

giska berättelser om gudar. Wickström använder det i stället som ett brett ideologiskt begrepp för att belysa ett system där grundläggande antaganden om omvärlden uttrycks, och som auktoritativa yttranden om forntidens samhälle (se s. 74). Detta gör han med inspiration från religionshistorikern Bruce Lincoln, och resultatet blir en mycket spännande mythistorisk studie.

Kyrkans makt i det svenska samhället minskade under undersökningsperioden. Där kyrkan tidigare hade ansvaret för att socialisera befolkningen tog folkskolan över den moraliska fostran. Givetvis var kyrkan fortfarande inblandad, bland annat hade församlingarna undervisningsplikt; barnen måste kunna sin katekes. Dessutom skulle folkskoleinspektionen rapportera till ecklesiastikdepartementet och domkapitlen. Men statens ökande inflytande syns i läroboksgranskningar och i subventionering av läromedel.

Genom att studera hur etniska, sociala och religiösa kategorier skapades och relaterades hierarkiskt till varandra i böckerna vill Wickström visa hur skolboksmyterna passade in i det övergripande samhället. Resultatet är intressant. Mytologins aktörer har under lång tid ansetts representera verkliga personer. Även grupper har euhemeriserats för att passa in i historieskrivningen om vilka folk som invandrade. Jättar och dvärgar hamnade i "de andra"-kategorin, och eftersom källorna som läroboksförfattarna byggde på var negativa till dessa mytologiska grupper sågs inte dessa "folk" som svenskarnas förfäder. I stället fick asarna, med Oden i spetsen som civilisationsbringare, representera de goda förfäderna. I slutet av 1800-talet förändrades terminologin. En etnisk pluralism gav vika för en homogenisering. En etnisk och religiös kontinuitet tillbaka till "våra" germanska förfäder betonade en evolutionär utvecklingstänke i stället för inflyttningar.

De sociala grupperna kopplades också tydligt till forntiden. Industrialiseringen vore omöjlig utan bondeståndets stöd, och därför glorifierades bonden och jordbruket. Även arbetaren inkluderas i böckerna, trots att de inte fanns i forntiden. Efter sekelskiftet 1900 lades dessutom större vikt vid familjen. Wickström tolkar detta som ett sätt att disciplinera: arbetarklassens barn skulle infoga sig i gällande samhällsordning. Som exempel kan nämnas att den fornnordiska termen *bú* (gård) blir "backstuga" i barnens texter (s. 247). Detta är inte bara ett pedagogiskt knep. Dåtiden projicerades på samtiden för att legitimera sociala hierarkier.

Tänkvärt är att Wickström även iakttar vad läroboksförfattarna *inte* sade. Kriget mellan asar och vaner negligerades. Samer och finnar syntes obetydligt i texterna. Wickströms tolkning är att samtidens överhet ville undvika en etnisk eller social splittring, till förmån för en samförståndstanke. Asar kunde annars lätt associeras med en överhet och vanerna till undersåtarna, och man ville undvika en motsättning mellan sociala klasser i en tid av stora sociala och ekonomiska förändringar.

Wickström skriver pedagogiskt och texten är lättillgänglig. Forskningsöversikten är gedigen, och han gör välmotiverade val. Han har tydliga figurer för det empiriska materialet, och belyser kontinuerligt sina tolkningar i anslutning till de teoretiska ramarna. Dessutom går Wickström till läroboksförfattarnas egna källor för att visa vilket urval de hade att arbeta med. Det finns egentligen bara en enda större invändning: Det hade varit intressant att se mer av vad författarna hade att rätta sig efter. Böckerna var nämligen kompromisser mellan vad läroboksgranskningar efterfrågade, vad som efterlystes i folkskolestadgan och av lokala skolstyrelser, samt inte minst de önskemål som förlagen hade. Det dominerande intrycket är dock att Wickström nyanserar och vidareutvecklar tidigare forskning, och avhandlingen är ett viktigt bidrag till vidare forskning om receptionen av det fornnordiska.

Anna Wallestte

Bodil Andersson (red.), *Snarsmon: resandebyn där vägar möts* (Uddevalla: Bohusläns museums förlag 2008). 192 s.

Många, vilka i likhet med mig växte upp på 1950- och det tidiga 1960-talet, kunde ibland höra våra föräldrar och farföräldrar berätta om tattarkvarter och tattarbyar som en gång i tiden hade funnits runt om i Sverige. Tattarbacken, Krämarstaden, Skojarbacken och allt vad de nu kallades. Dessa platser hade, hette det, för inte så länge sedan varit bebodda av människor som benämndes tattare av omgivningen. Tattarnas förmenta livsföring var ett färgstarkt inslag i tidens berättartradition. Ofta rymde memoraten och berättelserna, vill jag mena, ändå ett slags beundran för dessa individer, ett slags landsvägens fattiga riddare vilka trotsade såväl överhet som den ordentlighet och samhällsordning som utmärkte tidsandan. De människor som kategoriserades som tattare hade dock försvunnit med folkhemsbygget, och även de miljöer som figurerade i berättelserna var ett minne blott. En del av dessa historier, ofta från ett äldre skikt än de jag hörde om, finns upptecknade i folkminnesarkiven, där särskilt Carl-Martin Bergstrand var flitig och också publicerade en stor samling, förstås färgad av sin tid. Dessa berättelser handlade om vad vi senare lärde oss kalla resandefolket, som inte alls försvunnit, utan i ett slags anonymitet som den urbana tillvaron erbjöd, levt vidare. Berättelserna säger kanske inte så mycket om resandefolket, utan speglar mera den omgivande majoritetsbefolkningens självföreställningar. Det vaga i resandefolkets historia har emellertid fortsatt att fascinera och lockat såväl romanförfattare som journalister att teckna möten och skeenden. Numera har resandefolket också fått ett erkännande som nationell minoritetsgrupp i Sverige, men som en del av den romska gemenskapen. De har levt ett liv i samhällets utkanter och deras historia är fortfarande

fragmentariskt känd, även om flera resandeättlingar själva nu börjat söka rötter och skriva sin historia (det finns åtskilliga hemsidor om detta).

Ett fascinerande grepp för att få fram mer kunskap rörande resandefolkets historia står Snarsmonprojektet för, med Lars-Erik Hammar vid Bohusläns museum som projektledare. Det var ett samtidsarkeologiskt projekt som mellan 2003 och 2008 undersökte ett skogsparti helt nära norska gränsen i Bullarebygden i norra Bohuslän. På moderna kartor kallas området "Tattarstaden" (dock felplacerat på kartan) och där skulle resande ha bott i slutet av 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet. I anslutning till projektet genomfördes också studiecirklar med representanter för de resande i hopp om att få fram ytterligare information. Så mycket ny kunskap om Snarsmon tycks dock inte tillkommit genom detta. Livet och verkligheten i området låg för långt tillbaka i tiden för att den muntliga traditionen som de unga hade tillgång till, skulle kunna tillföra något till projektets kunskap om platsen. Deras berättelser vittnar däremot om det utanförskap, ofta bristande skolgång och en ständig diskriminering, som utmärkt tillvaron för de resande fram till våra dagar.

I den volymen presenteras de resultat som undersökningen gav. Bodil Andersson gör ett försök att utifrån muntligt och administrativt material ringa in bosättningen och dess människor. Hon lyfter bland annat fram hembygds-kildraren Karl Sjöbloms berättelser från Snarsmon. Kristina Lindholm skildrar den arkeologiska undersökningen och de husgrunder man grävde fram. Uppenbarligen handlade det om mycket enkla bostäder, som var i bruk ännu i slutet av 1800-talet. Lämningarna efter två hus blev undersökta mer i detalj. Bland fynden nämns olika bruksföremål och rester av redskap. Jordprov ger vid handen att det kan ha förekommit viss odling, förmodligen av potatis och rovor, på platsen. Särskilt fängslande är ett inristat kors som hittades i en närbelägen bergvägg. Ett tecken för resande som färdades förbi? Det arkeologiska materialet tillför en rad små pusselbitar till kunskapen om ett levnadssätt i fattigdom som knappast alls är dokumenterat på annat sätt. Boken skildrar också kringaktiviteter som projektet gav upphov till. Trots en djupdykning i det lokala materialet lämnas många frågor obesvarade. De resandes tillvaro i Bohuslän för hundra år sedan förblir ganska undflyende. Utmarksbosättningen var ett liv bortanför administrativ insyn. Fastän bosättningen i Snarsmon upphörde så sent som någon gång i början av 1900-talet, kan forskarna inte fastställa när och egentligen varför det skedde. Också det säger något om en tillvaro i fattigdom och utanförskap.

Ingvar Svanberg

Torbjörn Dalnäs, *Gränslös sjöfart: sjöhistorisk årsbok 2008–2009* (Stockholm: Föreningen Sveriges sjöfartsmuseum 2008). 336 s.

Sedan millenieskiftet har Sjöhistoriska museet gett ut ett antal årsböcker som speglar dess ansvarsområde i form av kommenterade självbiografiska texter (minnesberättelser, dagboksutdrag, brev): *Sjömansliv*, *Örlogsliv* och *Varvsliv*. På ett utmärkt sätt har svåråtkomligt material, som utgör fascinerande läsning för den sjöhistoriskt intresserade allmänheten, presenterats och satts i ett sammanhang. Även forskare, vilka kanske inte har sjöhistoria som specialité men av olika orsaker söker referensmaterial, får det här tryckt i lättåtkomlig form. Med den senaste årsboken vänder sig museet till en bred publik och hoppas att den ska fungera som en lättläst historiebok om svensk sjöfarts utveckling under de senaste 100 åren. För arbetet har man valt en utomstående skribent, Torbjörn Dalnäs, sjöfartsjournalist och före detta sjöman med breda kunskaper i ämnet.

Boken inleds med en personlig betraktelse över svensk sjöfart ur finsk horisont, skriven av den finske författaren Thure Malmberg. Dalnäs startar sedan med etableringen av svensk transocean linjetrafik i början av 1900-talet. I andra kapitlet redogörs för de samtidiga organisationssträvandena bland sjömännen och redarna. De bägge världskrigens sjöfart skildras i varsitt kapitel. Som författaren konstaterar, drabbade sjökriget det neutrala Sverige hårt, med 260 krigsförlista fartyg under första världskriget och 270 krigsförlisningar under andra världskriget. I människoliv blev förlusterna under det senare kriget långt större genom den brutalare krigföringen: 1 370 mot 787 under det förra enligt den officiella statistiken. Den senkomna (1997!) officiella svenska hyllningen av andra världskrigets krigssegare kommenteras även. Det är ingen överdrift när Dalnäs konstaterar att samhällets uteblivna tack hade varit en tagg i den kollektiva sjömannsjälen. Medan avmönstrade sjömän i de allierade handelsflottorna hedrades som demobiliserade soldater, kunde i Sverige hemvändande svenska uteseglare, efter åratals bortavaro på grund av kriget och Skagerack-spärren, tas emot med skönstaxering och indrivningskvitton.

Mellankrigstidens mest uppmärksammade sjömannsociala fråga gällde ett förslag från den svenske generalkonsuln i Antwerpen Harald Petri och hans syster Laura Petri 1929. För att skydda sjömännen från hamnlivets frestelser, föreslog de att bara en mindre del av intjänad lön skulle få tas ut i utländsk hamn. Sjömannen och författaren Harry Martinson tillhörde dem som reagerade mot vad sjöfolket ansåg vara kränkande förmynderi. Dalnäs berör kort denna debatt, som genom sin koppling till tidens socialpolitiska idéer vore värd en egen undersökning, i kapitlet om den tidiga efterkrigstidens sjömannsociala reformer. Sjöfartens allmänna utveckling under perioden skildras sedan i olika kapitel: uppsvinget för svensk transocean linjetrafik, kyltrampfarten där Salén-

rederierna blev en ledande aktör på världsmarknaden samt storhetstiden för svensk internationell bulksjöfart.

Sedan 1970-talet har näringen genomgått en drastisk omvandling där många av de då stora och välkända rederierna som Broströms, Transatlantic, Salén, Johnsonlinjen, Gränges med flera lagts ned. Nya sjöfartscentra har växt fram i deras ställe, framför allt på de små västkustöarna Donsö och Skärhamn, som kan ståta med dussin rederier, vilket skildras i ett kapitel. Läsaren får en allmän bild av de tekniska förändringarna i branschen med införandet av supertankers och stora bulkfartyg, container- och ro/ro-fartyg. Den ekonomiska betydelsen av dessa tekniska landvinningar, som inneburit en transportrevolution särskilt vad gäller långväga sjötransporter, analyseras dock inte närmare. I två bilagor avhandlas utvecklingen av sjöfartens myndigheter och sammanslutningar samt 1900-talets sjöfart i konsten och litteraturen. Sist kommer ett par sidor med förklaringar av maritima uttryck.

Hur lyckas då Dalnäs förmedla det inledningsvis refererade syftet med boken? Sitt gränslösa tema till trots har naturligtvis somligt måst uteslutas för att inte göra boken helt ohanterlig. Till det hör, som antytts, en analys av de ekonomihistoriska aspekterna av sjöfartens utveckling, vilka tas som mer eller mindre underförstådda, samt kustsjöfarten som berörs sparsamt, förutom färjesjöfarten. Den revolution det innebar för sjömännens arbetsvillkor och möjligheter att leva ett ordnat familjeliv i land, när rederianställning med fasta avlösningssystem för sjötjänstgöring och ledighet blev normen, tas heller inte närmare upp. Den andra sidan av saken, att uteseglaren eller sjömannen som vagabond med adress till ett sjömanshotell i Antwerpen, Genua eller New York mellan sjötjänstgöringarna försvann, hade också varit värd ett avsnitt. Det ska nu sägas att det inte är någon lätt uppgift att ge en sammanhängande översikt av de senaste hundra årens svenska sjöfart utan ett klart uttalat fokus för skildringen. Med nödvändighet blir en sådan bok lite spretig i den mängd aspekter av ämnet som skall behandlas. Man kan följaktligen fråga sig om inte en samling självständiga uppsatser utifrån olika infallsvinklar på området hade varit bättre. För en mera akademiskt hållen årsbok är svaret ja. Men det hade naturligtvis blivit en annan bok än man syftat till med denna årsbok.

Dalnäs bok fungerar trots allt som en lättläst historiebok i ämnet, tack vare författarens rappa språk och förmåga att ge en levande skildring av sjöfartens alla förändringar i den strida ström av fakta om rederier, fartyg, trader och sjöfartsorganisationer som meddelas. Att framställningen då kryddas med anekdoter och utvikingar, som någon gång blir vidlyftiga, i stället för att uppvisa analytisk skärpa torde vara ofrånkomligt. Det är avslutningsvis en bok som kan rekommenderas till sjöintresserade studenter, vilka här får en lättläst introduktion till området och kan hitta många uppslag till uppsatsämnen och fördjupade studier.

Mats Kero

Catrine Clay, *Kungen, kejsaren, tsaren: tre kungliga kusiner som störtade världen i krig* (Stockholm: Prisma 2008). 442 s.

Denna bok inspirerades av en dokumentärfilm med samma namn. Catrine Clay är regissör och producent på BBC där hon har gjort flera dokumentärfilmer med historisk anknytning. *Kungen, kejsaren, tsaren* är en populärvetenskaplig framställning och har inte några vetenskapliga anspråk. Den erbjuder trots det en intressant infallsvinkel på ett historiskt skeende. Utifrån dagböcker, memoarer, korrespondens och tidigare forskning vill Clay beskriva hur de tre kusinerna George V av England, kejsar Vilhelm II av Tyskland och tsar Nikolaj II av Ryssland bidrog till första världskrigets utbrott. Hennes målsättning är att visa hur de tre kungligheternas relationer till varandra, liksom deras respektive personligheter, gav upphov till diplomatiska misslyckanden som i sin tur ledde till krigsutbrottet.

Boken inleds med en beskrivning av hur uppväxten såg ut för de tre kusinerna och avslutas med en redogörelse för hur kriget påverkade deras personliga öden. Däremellan ryms ett antal tematiska avsnitt som behandlar de detaljer i monarkernas liv som Clay menar påverkade den historiska utvecklingen. De tematiska avsnitten tar ibland upp samma kronologiska händelser, vilket komplicerar läsningen. Redogörelsen sträcker sig från början av 1800-talet fram till och med första världskrigets initiala skede. Författaren går igenom en mängd omständigheter som påverkade den politiska utvecklingen. Någon viktning görs däremot inte, varför framställningen aldrig blir särskilt analytisk.

Drottning Victoria av Englands inflytande över släkten, föräldrarnas tronträd, bröllop och förlovingar samt relationen till andra i omgivningen var faktorer som bidrog till att göra de personliga och politiska banden mellan regenterna problematiska. Eftersom Clay behandlar så disparata historiska förhållanden som påverkade monarkernas personligheter, blir det ibland svårt att hitta en röd tråd i framställningen. Clays huvudpoäng är nämligen att visa hur svårt det var att vara monark när alla ville ha mer makt, något som komplicerades ytterligare av att de maktthungriga monarkerna var släkt med varandra. I det känsliga politiska läget före första världskriget blandades de tre monarkernas privatliv med det politiska. Då medlemmarna av Europas kungahus var släkt med varandra, fick ofta konflikter inom släkten politiska implikationer, vilket visas i citat från telegram och brevväxling.

Eftersom boken är populärvetenskaplig, hämtas exempel och citat till stor del från tidigare forskning och biografier. Clay använder dock även en del citat från egen forskning, men dessa kommenteras tyvärr inte nämnvärt.

Många av de händelser som Clay för fram som anledning till första världskrigets utbrott förknippas med kejsaren och tsaren. Dessvärre problematiserar hon inte England eller dess regents roll. Ansvaret för att det blev krig, anser

Clay var större hos de förstnämnda, då de hade större möjligheter att påverka det politiska skeendet. Detta berodde främst på att Ryssland och Tyskland under perioden hade konservativa och autokratiska styrelseskick, medan Englands monarki var konstitutionell och liberal. Clay lägger stor vikt vid monarkiernas utformning i Tyskland, Ryssland respektive Storbritannien och hävdar kontrafaktiskt, att om kejsaren hade påverkats av sina rådgivare att göra konstitutionella reformer skulle Tysklands diplomati förmodligen sett annorlunda ut. Därmed antyds att monarkerna inte bara var beroende av relationerna sinsemellan, utan även av monarkins utformning i ett Europa med starka politiska motsättningar.

Clay målar upp en bild av Tyskland som starkt militaristiskt långt före första världskriget och hänvisar till Preussens krig mot Frankrike och Danmark. Dessa krig ser hon som en bakomliggande orsak till första världskriget, då de påverkade relationerna mellan de olika kungahusen och den stora släkten. Kriegen skapade ett hat mot Preussen i delar av de ryska och engelska kungahusen. Systrarna Dagmar och Alexandra av Danmark var ingifta i det ryska respektive engelska hovet och mödrar till tsaren och kungen, och de kände, enligt Clay, ett hat mot Tyskland. De arbetade för en förening mellan Ryssland och England, vilket skapade starkare lojalitetsband mellan regenterna. Det visar på att kusinernas relationer till varandra var beroende av den uppväxt de haft. De släktband som band kusinerna samman påverkade även deras politiska beslut.

En händelse som återkommande ges utrymme i boken, är den skandal rörande påstådd homosexualitet som förknippades med kejsarens gunstling Philipp zu Eulenburg och den manliga krets regenten rörde sig i. Clay hävdar att regenten var homosexuell, vilket luktar sensationalism, i synnerhet som kejsaren aldrig var direkt inblandad i skandalen. Det hade varit rimligare och bättre om Clay, i anslutning till Isabell Hull, mer kraftfullt hade betonat de många beslut som gjordes officiella av kejsaren och som tidigare hade tagits inom den homosociala gruppen.

Bokens styrka ligger i att den visar hur de personliga relationerna fick genomslag i det offentliga livet. Det intressanta med Clays bok är således att den problematiserar gränsdragningen mellan privat och offentligt och visar att det privata kan få storpolitiska följder.

Tove Bäck

Bengt Liljegren, *Adolf Hitler* (Lund: Historiska media 2008). 456 s.

Historieintresset i allmänhet och intresset för nazismen och Adolf Hitler i synnerhet visar inga tecken på att avta. Författaren Bengt Liljegren, som tidigare har skrivit biografier om Alexander den store och Karl XII, kan därför hoppas på att nå ut till en stor publik.

Liljegrens biografi om Hitler är framför allt baserad på ett stort antal biografiska och självbiografiska källor om och av Hitler eller personer i hans närhet. Källorna är med vissa undantag redigerade eller nedtecknade i efterhand. Biografen är därför att betrakta som en litterär fikcionalisering av Hitlers liv, en fikcionalisering som emellertid är dokumenterad med löpande källhänvisningar.

Dispositionen är kronologisk och uppdelad i väsentliga etapper ur diktatorns liv. Författarens syfte är att "avdemonisera" Hitler och att ge en "sannare bild av hans personlighet och privatliv" utan att för den skull "ge avkall på den historievetenskapliga korrektheten". En övergripande frågeställning är hur Hitler kunde bli så populär och behålla makten ända in i undergången. Det svar som framträder i Liljegrens berättelse är att naziledarens storhetsvansinne och retoriska talang gjorde honom till en ledarfigur med oerhörd attraktionskraft, vilken han utnyttjade för att målmedvetet monopolisera makten. Samtidigt var det, enligt Liljegren, storhetsvansinnet som ledde till Hitlers och Nazitysklands undergång.

I detta avseende kan biografen inte sägas tillföra något till den gängse bilden av Hitler. Delvis som en konsekvens av det biografiska formatet blir historietolkningen överdrivet reducerad till att handla om Hitler, medan strukturalistiska eller idéhistoriska förklaringsmodeller inte ges någon plats. Dessutom gör berättelsens fokus på *Führern* att gärningsmän och medlöpare utanför den nazistiska eliten knappast diskuteras och offrens perspektiv inte alls förekommer. Vid flera tillfällen gör denna metod att Liljegren ofrivilligt reproducerar apologetiska eller relativiserande diskurser: Österrike "blev det första offret", anfallet på Sovjetunionen var "preventivt", tvångsarbetare beskrivs som "utländska arbetare", majoriteten var "Hitleranhängare snarare än nationalsocialister".

Ambitionen att avdemonisera Hitler leder i Liljegrens framställning till en anhopning av triviala fakta och anekdoter. I kapitlet "Partiledaren" behandlas Hitlers kärleksrelationer i ett 14 sidor långt avsnitt som har mycket lite med kapitelrubriken att göra. Stort utrymme ägnas åt Hitlers matvanor och eventuella sexualliv.

I detta ligger samtidigt bokens styrka: Liljegrens odistanserade och episka beskrivning av människan Adolf Hitler skapar förutsättningar för att läsaren ska identifiera sig med och stundtals känna sympati för huvudpersonen.

Övertygelsen att biografisk kunskap om och inlevelse i människan Adolf Hitler skulle kunna fungera som "vaccin mot hans sjuka ideologi" delar Liljegren med psykoanalytikern Alice Miller, som han märkligt nog avfärdar på några rader och dessutom på felaktiga grunder. (I bibliografin saknas dessutom Alice Millers *Am Anfang war Erziehung*, som han torde syfta på.) Miller härleder förvisso Hitlers bristande empati, storhetsvansinne och önskan att utrota judar och handikappade till hans upplevelser av förnedring och "svart pedagogik" i barndomen. Men Miller såg inte Hitlers barndom som ett isolerat exempel utan som representativ för sin generation. Enligt detta synsätt förkroppsligade Hitler för en stor del av dåtidens tyskar den härsklystna och våldsbenägna fadern. Detta var, enligt Miller, vad som gjorde Hitler till en på samma gång fruktad och beundrad fadersfigur. Millers analys är alls inte oomstridd, men min poäng är att hon till skillnad från Liljegren motiverar sin biografiska detaljstudie med en teori och konsekvent analys av sambandet mellan individuellt och kollektivt beteende.

Ur historievetenskaplig synpunkt skulle Liljegrens bok ha vunnit på att avstå från det sista kapitlet "Eftertankar", vilket i särskilt hög grad beger sig ut på hal is. I detta avsnitt hävdas exempelvis att "det enda seriösa motståndet i Tyskland mot Hitler kom från de högre klasserna" vilket blir liktydigt med 20 juli-konspiratörerna. Att många av dessa enligt Liljegren "satte likhetstecken mellan nationalsocialism och kommunism" tar han till intäkt för att Hitler inte var högerextremist. Andra tecken på detta var enligt Liljegren att Hitler skulle ha hyst sympati för Spaniens republikanska socialister och att den tyska krigsekonomi i viss utsträckning var statsplanerad. Liljegren anför även namnet NSDAP som bevis för att Hitler var "en sorts socialist" som endast "tolererade kapitalisterna så länge de gick i hans ledband" – inte en rad om det näringslivsanpassade tvångsarbetsystemet. Resonemanget stegras till påståendet: "Livet i Hitlertyskland och senare i Östtyskland hade många beröringspunkter."

En annan svaghet, som skymtar fram redan i de berättande kapitlen, är att Liljegren inte på allvar diskuterar den tyska antisemitismens eskalering till Förintelsen. "Fälttåget i öster hade kunnat sluta annorlunda om det inte hade varit för Hitlers rasistiska uppfattning om medborgarna i Sovjetunionen", skriver Liljegren utan att reflektera över frågan om det annars alls hade inletts.

I den knapphändiga kontextualiseringen blir det svårt att följa Liljegrens väg fram till dessa kontroversiella åsikter. Hade boken i stället slutat efter "Ruinen" skulle denna Hitler-biografi bättre ha levt upp till sitt syfte.

Jan Selling

Alf R. Jacobsen, *Blodröd augusti: historien om de norska partisanerna* (Stockholm: Natur & kultur 2008). 326s.

En dag i augusti 1943 avrättades elva norrmän några kilometer utanför Kirkenes på order av general Schörner i den tyska militärens högsta ledning. En obduktion genomförd 1946 visade att männen hade slagits ihjäl. De hade förmodligen dött av skador i kraniet tillfogade av något trubbigt föremål, sannolikt den gren som begravts tillsammans med dem. Dessa brutala mord var en av de krigsförbrytelser den tyska ockupationsmakten begick i Norge. Männen var norska medborgare som anslutit sig till de sovjetiska organisationerna KGB och Nordflottan, till vilka de rapporterade om tyskarnas aktiviteter i Finnmark. Det är om dessa män som författarens och journalistens Alf R. Jacobsens bok handlar. Jacobsen har tidigare utgivit de populärhistoriska krigsskildringarna *Dödligt angrepp* och *Scharnhorst: ett slagskepps undergång*.

Blodröd augusti utspelar sig i Finnmark som var en ytterst glesbefolkad region. För tyskarna var den dock strategiskt viktig, eftersom de kunde anlägga militära baser och utvinna råvaror där. Följaktligen rådde en febril aktivitet: baracker, ammunitionslager och lagerhus byggdes. Enligt Jacobsen har nyare forskning visat att Sovjetunionen mottog över 100 meddelanden om tyska aktiviteter i Finnmark. Denna information kan delvis ha kommit från de partisaner som Jacobsen i sin bok följer. Jacobsen skildrar således en dramatisk tid i både Norges och de två stormakternas Tyskland och Sovjetunionen historia.

Att berätta de norska partisanernas historia är vanskligt, inte minst som det saknas berättelser från dem själva, eftersom de i den så kallade Murmanskeden inte bara svurit trohet till Sovjetunionen utan också att tuga. Därtill hade partisanerna även skrivit under papper som band dem till Sovjetunionens politiska mål; rädslan var därför påtaglig även under kalla kriget. Jacobsen skildrar i sin bok rädslan såväl som hopplösheten där världskriget följs av ett kallt krig i vilket lojaliteten mot Sovjetunionen upprätthålls. Partisanerna valde därför med några undantag tystnaden. Om tystnaden bröts väntade vedergällning.

Situationen kompliceras ytterligare av de myter och feltolkningar som florerar, vilka bland annat, enligt Jacobsen, bottnar i ett behov av att försköna historien. Jacobsen hävdar att bilden av partisanerna i mycket tecknats i svart eller vitt och han ser det som sin plikt att nyansera den. Att framställa en nyanserad och sanningsenlig bild av partisanernas liv är därför bokens övergripande syfte. De källmaterial som använts är av olika slag och proveniens. Eftersom materialet i Nordflottans och KGB:s arkiv inte är tillgängligt – Jacobsen har dock utnyttjat det knapphändigaste materialet från de ryska militära arkiv som är öppna – och partisanerna, med enstaka undantag, inte har lämnat några muntliga redogörelser, har han vänt sig till partisanernas fiender. Jakten på dem leddes av den tyska krigsmakten och dess arkiv omhändertogs efter krigs-

slutet och har bevarats. En annan viktig källa för Jacobsen är de grundliga anteckningar som fördes av den tyske löjtnanten Fritz Pardon, som utredde det sovjetiska spionaget för den tyska 210 infanteridivisionens räkning. Pardons förhör med tillfångatagna agenter, liksom de militära aktionerna, som operation Midnattsol, då man aktivt försökte lokalisera partisanerna i Finnmark, finns noggrant dokumenterade. Jacobsen har även intervjuat 25 personer som gett upplysningar om partisanernas öden, bland andra en del av de människor som riskerade sina liv för att hjälpa partisanerna. Författaren har således bedrivit en omfattande källforskning, ett arbete som pågått i tio år. Materialets bredd – kombinationen av intervjuer, dagböcker och förhör med partisanerna – synliggör partisanernas öden samtidigt som man genom det tyska arkivmaterialet kan följa själva händelseförloppet och klappjakten.

Jacobsen kritiserar tidigare forskning. Han anser den förvisso läsvärd men olämplig för en korrekt historieförståelse. Han vill därför bryta med den förhärskande traditionen och det gör han just genom att i möjligaste mån använda förstahandskällor. Det är också denna ambition som gör bokens historiska värde betydande. Jag vill påstå att författaren genom sitt systematiska materialsamlade i olika arkiv lyckats framställa en tämligen täckande bild av partisanerna, trots att alltså vare sig Nordflottans eller KGB:s arkiv har kunnat utnyttjas.

Blodröd augusti är en berättelse om de norska partisanernas kamp för att leva ett relativt drägligt liv mellan två terroristiska regimer, där båda sidor utövade ett reellt hot. I boken tecknas bilden av partisaner som komplexa individer styrda av rädsla och överlevnadsinstinkt. De likviderar kamrater, anger varandra och gör falska radiosändningar för att överleva. Jacobsen lyckas att utan försköning skildra dessa människor. Både den stora kontexten, kriget och utvecklingen av förhållandet mellan Tyskland och Sovjetunionen, samt dess konsekvenser för vanliga människor tecknas på ett skickligt sätt. På så sätt är denna skildring en berättelse om stora offer och tragedier.

Louisa Ameur

Marco Smedberg, *Vietnamkrigen 1880–1980* (Lund: Historiska media, 2008).
361 s.

Konflikterna i Indokina i modern tid utgör en källkritisk utmaning, och speciellt då den intensiva internationella fasen mellan 1965 och 1975. Stoffmängden har inte gjort omständigheterna kring krigen mindre kontroversiella. Kvantitativa data och siffror, aktörernas motiv och strategier, ja strängt taget frågan om vem som segrade, presenteras påfallande olika i litteraturen om Vietnamkrigen. Som Marco Smedberg påpekar i inledningen till sin bok var

det en politiserad tid, där Vietnamkriget i västvärlden återgavs genom ett moraliskt och politiskt filter. Han säger sig vilja fylla en lucka i svensk historisk litteratur. Det saknas enligt hans uppfattning fortfarande "en bok skriven på svenska om Vietnamkrigen" (s. 15). Påståendet är onekligen korrekt om man ser till serien av krig mellan 1880 och 1980, men förbiser den flora av svenska böcker som utgavs medan Vietnamkriget ännu pågick, och som inte kommit till användning i detta arbete. Det är ett stoff som visserligen är politiskt vinklat men kanske inte alltigenom oanvändbart. Förvisso ger det goda bilder av tidens stämning.

Vad har ett sekel av konflikter i Sydostasien, och framför allt då det egentliga Vietnamkriget, för relevans för nutida läsare? Dagens krig mot en terrorism utan synliga fronter eller tydliga fiender, menar Smedberg, gör Vietnamkonflikterna speciellt intressanta. USA:s ingripande i Indokina 1965–1973 visar på svårigheterna att bekämpa motstånd av gerillatyp med konventionella militära metoder. Afghanistan såväl som Irak har under senare år visat att den högteknologiska militärapparaten som applicerats av USA inte helt kunnat komma tillrätta med sådant motstånd. Försäkringar om att Vietnamsyndromet – frustrationen över att inte nå det avgörande målet trots förkrossande militär övermakt – skulle ha försvunnit med de snabba amerikanska segrarna 2001 och 2003 har inte infriats.

Smedbergs bok tar avstamp i den franska erövringen av Vietnam under andra hälften av 1800-talet och går i rak kronologisk ordning fram till den vietnamesisk–kinesiska konflikten i slutet av 1970-talet. Han väljer att tona ned mycket av den politiska och diplomatiska bakgrunden, ideologiska och sociala faktorer, för att skriva en renodlat militärhistorisk volym. Det är med dessa avgränsningar en påfallande gedigen genomgång han gör. Ungefär två tredjedelar av texten behandlar perioden från FNL:s bildande 1960 till Saigons dramatiska fall 1975. Som ofta påpekats har den engelskspråkiga litteraturen om Vietnamkriget tenderat att framställa den kommunistiska sidan i en konturlös dager, samtidigt som de amerikanska insatserna setts i ett utpräglat aktörsperspektiv. Samma sak gäller naturligtvis Vietnam i populärkulturen, där även relativt realistiska produkter som Oliver Stones kända filmepos *Plutonen* skildrar ansiktslösa motståndare. Smedberg har lagt sig vinn om att skildra förloppet ur ett grodperspektiv som låter bägge sidor komma till tals. De fyliga stridsskildringarna är späckade med citat av personer som deltog. Vad som möjligen däremot saknas är en diskussion av det som inträffade mellan striderna. Effekterna av kriget på olika nivåer i det nord- och sydvietnamesiska samhället får läsaren inte veta så mycket om.

Ett kort avslutande kapitel diskuterar de militära lärdomar som kan dras av kriget i Indokina. Att fransmännen förlorade striden 1946–1954 förklaras av deras politiska ovilja att förstå att kolonialtiden var över, samtidigt som man

inte var beredd att satsa de resurser som skulle ha krävts för att pacificera Indokina. USA:s misslyckande 1965–1973 är mer mångtydigt. Trots de väldiga resurser som amerikanska politiker pumpade in i Vietnamprojektet, med över en halv miljon soldater i slutet av 1960-talet, var det ett begränsat krig de förde. Mest gick det ut på att förhindra att Nordvietnam nådde sina mål. Med målmedveten hänsynslöshet förde nordvietnamesiska politiker en kamp som deras amerikanska motsvarigheter på grund av hemmaopinionen inte kunde motsvara. De kunde identifiera amerikanernas svaga sidor och föra kriget på sina egna villkor, och deras truppflyttningar via Ho Chi Minhleden var en logistisk bedrift. Smedberg menar emellertid att USA i slutändan besegrades politiskt men inte militärt. Frågan är väl var gränsen går, och hur pass relevant påståendet är. Amerikanska ”hökar” har sedan länge torgfört åsikten att kriget hade vunnits om inte politiker hindrat dem från att sköta sina uppgifter. Smedberg tar inte direkt ställning för detta, men hävdar på flera håll i sin bok att spelet om opinionen gav USA:s politiker ett allvarligt handikapp i sättet att dirigera kriget. Å andra sidan har Michael Lind i sitt provocativa arbete *Vietnam, the necessary war* (1999) hävdad att det amerikanska misslyckandet var just ett nederlag på slagfältet: Johnsonadministrationen framhärddade i att föra ett utnötningskrig där alltför många amerikanska soldater dog alltför snabbt, general Westmoreland och andra militära ansvariga förde en felriktad taktik, och Nixon lät ytterligare 24 000 amerikaner stupa för att nå en synnerligen illusorisk ”peace with honor”. Den gamle FNL-kämpen Truong Nhu Tang har i sin *A Viet Cong memoir* (1986) påpekat att Nordvietnam redan vunnit kriget runt 1972: det mesta av dess armé befann sig på sydvietnamesiskt territorium och hade ingen avsikt att lämna det.

Sammanfattningsvis har Smedberg åstadkommit ett välskrivet och på många sätt insiktsfullt arbete om ett kontroversiellt och omfattande ämne, samtidigt som han valt bort mycket av de akademiska och politiska debatter som förts kring Vietnamkrigets orsaker, förlopp och följder.

Hans Hägerdal

Peter Handberg, *Kärleksgraven: baltiska resor* (Stockholm: Natur & kultur 2008). 326 s.

Kärleksgraven fortsätter på samma tema som i den föregående *Undergångens skuggor* (2007, recenserad i *Historisk tidskrift* 128:1, 2008) där Handberg sammanställde sina intryck från sina resor till de övergivna sovjetiska robotbaserna i Baltikum. Liksom *Undergångens skuggor* är *Kärleksgraven* ingen vetenskaplig publikation, snarare en nutidshistorisk reseskildring av möten med människor och samhällen som bär svåra märken av en komplicerad historia. I *Kärleksgraven*

flyttar Handberg fokus från missilsamhällena till de människor som levt med den sovjetiska närvaron. Handberg visar att trots att de baltiska länderna trätt in i en ny epok, så är kalla krigets men även andra världskrigets närvaro ännu plågsamt påtaglig.

Boken är varken kronologiskt eller tematiskt organiserad utan utgörs av ett urval av episoder där möten med människor rekapituleras. Flera olika temata trängs med varandra. Det mest centrala är de kvardröjande motsättningarna mellan balter och den rysktalande minoriteten. De sistnämndas utsatthet ökade i takt med att den ryska maktpolitiska närvaron minskade. Separationen från Ryssland var önskad men blev smärtsam, vilket gav bränsle åt det rysshät som pyrt i mer än ett halvt sekel. Handberg skildrar i ett parti oroligheterna då tusentals letter och litauer under några dagar i januari 1991 samlades i Riga och i Vilnius för att protestera och demonstrera för självständighet. Ryska säkerhetsstyrkor kallades in och flera sammanstötningar ägde rum. Då oroligheterna slagits ned hade tusentals balter skadats och minst 14 dött. För de samtida vittnena framstod händelserna som kaotiska. Ingen vet riktigt vad som hände. Enligt Handberg vägrar den ryska sidan fortfarande att redovisa material som kan kasta ljus över vem som bar ansvaret för de tragiska dagarna i Riga och Vilnius. I stället för att ta initiativ till försoning underblåses motsättningarna med den utsatta ryska minoriteten som största förlorare.

Handberg låter oss träffa ett stort antal personer, som villigt berättar om sina liv och öden. I regel är deras öden allt annat än underbara; en del av berättelserna är absurda, som historien om den estnische dirigenten Neeme Järvi. Denne hoppade av 1980 och blev persona non grata. Hans namn censurerades. Säkerhetspolisen uppdrogs att övertäcka Järvis namn i en nyutkommen bok med klisterlappar på vilka det stod ett annat namn än Järvis. Typiskt nog så blev klisterlapparna en symbol för uppror mot herrefolket. En annan berättare delar ogenerat med sig av sina erfarenheter som SS-man under andra världskriget. Hundratals balter tjänstgjorde i och samarbetade med tysk militär under andra världskriget, något som enligt Handberg brukar väcka större uppmärksamhet bland västerländska turister än den långa sovjetiska ockupationen. Många av de tjänstgörande balterna sändes till östfronten och fälttåget mot Ryssland, några blev SS-män och var direkt delaktiga i Nazitysklands Förintelseprojekt. Samarbetet med Tyskland under stora fosterländska kriget bidrog till att sätta färg på den ockuperande sovjetiska segermaktens hållning mot balterna.

Alla möten och öden, som Handberg berättar om, är emellertid inte bara miniatyrer av balternas, ryssarnas, tyskarnas eller Förintelseoffrens historia. Här finns även flera referenser till Sveriges moderna historia. En av de mest kända är förstås baltutlämningen då omkring 160 balter, anklagade för landsförräderi, utlämnades till ryska myndigheter för rättsliga åtgärder. En annan referens är att stridsflygplanet som sköt ned den svenska DC 3:an 1953 lyfte

från flygbasen i Tukums, Lettland. En tredje referens är den långa svenska frånvaron i regionen, att Sverige inte hade någon uttalad utrikespolitisk hållning gentemot grannländerna i sydost. Kovändningen kom kring mitten av 1990-talet, då den sovjetiska hegemonin var bruten, vilket öppnade för "den gamla imperialismakten Svea" (s. 9). Balterna skulle integreras ekonomiskt och politiskt efter marknadsekonomiska principer. Utbytet mätt i mått av flyg- och båttrafik mellan länderna närmast exploderade och baltländerna har nog aldrig legat så nära Sverige som nu. Ett flertal av historierna har berättats för Handberg på färjorna, vilka blir ett slags samtidshistorieskrivningens generator. Men integrationen medförde också att ett aningslöst Sverige konfronterades med ett komplicerat Baltikum som är ett resultat av en mörk och komplicerad historia. Handberg menar i inledningen av boken att det har lett till misstänksamhet, rentav nedlåtenhet och rädsla för de "nya" grannländerna.

Alla dessa berättare har så mycket att berätta för Handberg: men varför har de det? En del av historierna framstår som osannolika, extrapolerade eller för hemska för att vara sanna. Ibland balanserar Handbergs historier på gränsen till frosseri i misär och dekadens, uppgivenhet, brusten kärlek, missbruk och prostitution bland spillror till människor, vilket ett par av hans karaktärer i boken, ett konstnärspär i Vilnius, också lät honom få veta. Ibland blir jag osäker på vad Handberg vill förklara. Men Handberg är trovärdig och övertygande därför att han är en initierad, observant och stilsäker författare. Det hade emellertid kanske varit en styrka om författaren då och då hade stannat upp och förklarat berättelserna. Men detta hade medfört att bokens unikt intima karaktär och känslan av ögonblicklig nutidshistorisk inblick hade försvagats.

Peter Hedberg

Henrik Klackenbergs (red.), *Myndigheternas symboler: en undersökning gjord av Riksarkivet*, Skrifter utgivna av Riksarkivet, 30 (Stockholm: Riksarkivet 2008). 54 s.

Få reflekterar nog över att vapnet Tre kronor, även känt som lilla riksvapnet, endast får brukas av myndigheter. Möjligen bidrar till okunskapen det faktum att landslaget i ishockey bär symbolerna och fått sitt namn efter dem. Det samma gäller nog stora riksvapnet, som endast får användas av statschefen, men som också förekommer hos näringsidkare som är kungliga hovleverantörer. Här symboliseras ju nationell gemenskap och varukvalitet – knappast myndig maktutövning.

Hockeylaget och näringsidkarna hör dock till de få icke-myndigheter som fått tillstånd att använda symbolerna. Riksvapnen är knutna till den svenska

staten och dess särskilda maktbefogenheter. Längre var de symboler för enväld och ståndssamhälle, men under 1900-talet inkorporerades de i det moderna demokratiska statskicket. Då symbolernas attraktionskraft och legitimitet ligger i kopplingen till den svenska staten och dess historia, vore ett frisläppande av symbolerna detsamma som att avlöva dem sin betydelse. Sedan 1700-talet finns också en tjänsteman, statsheraldikern, som övervakar användandet av heraldiska vapen i samhället.

En statsheraldiker kan tyckas vara en anakronism, men visuella symboler är betydelsefulla i dagens samhälle. Företag lägger ned miljoner för att utveckla och marknadsföra sina varumärken. Och vad kan vara ett starkare "varumärke" än en symbol som varit i bruk i hundratals år, tillika förknippad med både maktutövning och nationell gemenskap?

I den belysningen är *Myndigheternas symboler: en undersökning gjord av Riksarkivet* knappast otidsenlig. I skriften, en rapport gjord av en arbetsgrupp under ledning av statsheraldikern Henrik Klackenborg, undersöks svenska myndigheters förhållande till sina visuella symboler. I rapporten pekar man på att viljan hos myndigheterna att använda det lilla riksvapnet i sin visuella profil minskade under 1960- och 1970-talen. Det sammanföll med att dessa övergick till att alltmer betrakta sig som tjänsteproducenter, och medborgarna som kunder. Företaget blev modell för myndigheten. Denna förändring fick genomslag i de visuella symbolerna, som skulle vara unika för myndigheten.

Rapportens syfte är att undersöka om myndigheterna fortfarande ser sig som tjänsteproducerande företag eller visat tecken på att åter framhålla myndighetsrollen. Efter att ha mönstrat cirka 70 myndigheters symboler, och sammanställt en enkät till myndigheterna, mynnar rapporten ut i slutsatsen att bara hälften av dem anser det viktigt att deras symbol signalerar att de är en myndighet. Andra egenskaper, som framåtanda, dynamik och affärsmässighet, betraktas som viktigare att kommunicera. Relativt få använder sig av heraldiska symboler och kunskapen om dessa är bristfällig. Arbetsmiljöverket förnekar till och med att man använder ett så kallat heraldiskt vapen, trots att man står med både stor krona, sköld och tre kronor. Ibland betraktas symbolerna som negativa i sig: Jämställdhetsombudsmannen förklarar avsaknaden av vapen med att man inte vill förknippas med gamla maktstrukturer.

Rapportförfattarna menar att lika viktigt som det är för myndigheterna att framstå som moderna företag är det för medborgarna att veta om de har att göra med en myndighet. Myndigheterna har därmed en skyldighet inför medborgaren att i sina symboler manifesterar sitt myndighetsutövande. I rapporten föreslås därför att alla myndigheter inkorporerar de tre kronorna i sina visuella symboler – dynamisk samtidsanda i kombination med ansvarfull maktutövning.

Författarna tycker sig se tecken på att de myndigheter som har heraldiska

inslag nu åter vill värna dem, medan andra valt att nyligen inkludera heraldiska element i sin symbol. Vidare spekulerar de i om detta beror på en ökande historisk medvetenhet hos myndigheterna jämfört med 1960- och 1970-talen, och menar att en renässans för mer traditionsbundna symboler kan vara på gång.

Rapporten berör ett intressant område, men kunde kanske ha kommit längre om man resonerat ytterligare kring myndighetsrollen och vilken betydelse makt har. Maktutövning av myndigheter i dagens Sverige kräver både lydnad och kollektivt stöd från medborgarna för att fungera. Myndigheter måste därför förvänta sig att medborgarna både följer beslut likväl som att de ifrågasätter dem ifall de strider mot demokratiska rättsprinciper. Symbolen för en myndighet signalerar därför något som både är överordnat och underordnat medborgarna. De tre kronorna får alltså en paradoxal innebörd då de både representerar statlig överhöghet och folklig makt.

Det är nog ingen djärv slutsats att en myndighet som ser sig som ett tjänsteproducerande företag knappast odlar en självbild som associerar till maktutövningens problematik. Det är heller inte förvånande att rättighetsorienterade organ likt Jämo inte heller vill förknippas med sådant. En genomgång av de symboler som avbildas i skriften visar att heraldiska vapnen är vanliga hos myndigheter där just maktutövning är centralt, såsom rätts- och försvarsmyndigheter. Med tanke på att symbolernas koppling till makt har starka historiska rötter är kanske det nyvaknade intresset för heraldik ett tecken på att myndigheter med tvingande maktutövning i dagens samhälle ser det som allt viktigare att signalera just denna makt, och att de heraldiska vapnen anses särskilt lämpade för detta ändamål?

Michael Funke

Håkan Forsell (red.), *Den kalla och varma staden: migration och stadsförändring i Stockholm efter 1970* (Stockholm: Stockholmia 2008). 256 s.

Antologins inledningskapitel introducerar bokens grundteser: Plats och miljö formar människors livsförutsättningar, och denna insikt skall användas för att öka förståelsen för invandras integrationsprocesser. Ofta framställs just storstaden som en integrationsmaskin. Stämmer detta? Tesen undersöks av skribenter med bakgrund inom samtids- och kulturhistoria, sociologi, statsvetenskap, etnologi och pedagogik. Att sedan inte alla bidragen ryms under paraplyet plats och miljö är ingen svaghet. Bland bokens mest intressanta artiklar är tre som diskuterar stadens avreglerade arbetsmarknads betydelse för invandras segregation. Susanne Urbans analys av Stockholms arbets- och bostadsmarknad är en undersökning av den statistiska korrelationen mellan bostadssegregation, fattigdom och arbetsmarknadssegregation. Man kommer ingenstans genom att

stirra på bostadssituationen. Ett bostadsområde definieras mer utifrån sin socioekonomiska än sin etniska sammansättning, och invandrades låga inkomster är främst korrelerade med *arbetsmarknadens* etniska segmentering. Politiker som beklagar bostadssegregation men som inte har något emot "etnisk klustring på arbetsmarknaden" (tvärtom, "ethnic business" hyllas) borde i stället bekämpa arbetsmarknadssegregation "som ett minst lika stort hot mot det svenska språket och den gemensamma värdegrunden" (s. 48).

Zoran Slavnic "Kamp på den avreglerade marknaden: rekomodifiering och etnifiering av taxibranschen i Stockholm" och Camilla Elmhorns "Migrerande arbeterskor: informellt arbete och papperslösa invandrare i Stockholm" är välskrivna fallstudier av konsekvenserna av globalisering, avreglering och privatisering. Slavnic beskriver hur den så kallade trojkan använde sig av politikerna och medierna invandrarfientliga schabloner för att kväsa småägande – ofta invandrade – taxichaufförers konkurrensförmåga. Den moderna etnifieringen och individualiseringen av samhällsproblem gjorde att rekomodifieringen av taxinäringen kunde kopplas till en hets mot svarttaxi som tillhörande kriminella invandrare; något som kraftigt gagnade de (implicit svenska och anständiga) storägarna. Resultatet är en fängslande, och något skrämmande, inblick i mekanismerna som styr den avreglerade arbetsmarknaden – och svarar för invandranens utsatta position.

Camilla Elmhorn behandlar den arbetsmarknadssegregationen som återfinns inom så kallade hushållsnära tjänster. Hon kopplar Stockholm till ekonomiska globaliseringsprocesser som har förvandlat staden till "en framväxande transnationell marknad av informellt arbete inom städ-, restaurang- och byggbranschen" (s. 82). Den nya, flexibla arbetsmarknaden och dess nätverk av oreglerade underleverantörer passar väl in med den ökade andelen kvinnor i den globala migrationen. Resultatet är ett Stockholm där särskilt städningen av privata hem utförs av fattiga invandrade kvinnor. Bland de mest utnyttjade av dessa, som varande de billigaste och minst krävande, är de så kallade papperslösa. Elmhorns intervjuer visar skoningslöst hur just denna segregerade arbetsmarknadsnisch fungerar. Det är här som papperslösa kvinnor – skuldsatta, ofta sexuellt utnyttjade, utan sjukförsäkring eller annan trygghet – finner sitt knappa och osäkra uppehälle.

Dessa artiklar kan väcka debatt över att sättet på vilket invandrare inlemmas – på låg nivå – i en viss ekonomisk hierarki, producerar en segregation som motstår politiska integrationsinitiativ. Rickard Jonssons "Att skapa invandrarkillar: maskulina stereotyper i en högstadieskola i Stockholm", som bygger på observationer av skolelevens beteende och språk, behandlar en annan segregationsprocess. Skolornas uppdrag att fostra och hålla ordning underbygger en tydlig norm – "normal bra svenskhet". Detta möjliggör iscensättningen av "invandrarkillens" normbrytande maskulinitet (brott, fel slags språk). Men hur

definierar eleverna sig själva som "invandrarkillar"; upplevs och behandlas etiketten som dialog, fängelse, eller förhandlingsvara? Här är ungdomarna själva aktiva. De förmår frammana en gemenskap som överbryggat etniska gränsdragningar, samt erövra de kategoriseringar som används och de namn de får bära. Artikeln, som humaniserar mediernas och politikernas bild av "invandrarkillen" – en av det svenska samhällets mest svartmålad sociala kategorier – är ett värdefullt komplement till de ekonomiska fallstudierna.

Stockholmspolitikernas attityder gentemot invandrare är också föremål för analys. Under 1990-talet skickade statsvetaren Welat Songur enkäter angående äldre invandrare till Stockholms och Londons kommunalpolitiker. Här redovisar han resultaten. Stockholmspolitikerna visade betydligt mindre sympati för invandrarnas situation än sina brittiska motparter. Äldre invandrare behövde inga särskilda insatser; tvärtom, en utbredd negativ retorik som beskrev invandrare som fuskare som stjal knappa resurser tydde på att många politiker tyckte att de redan fick för mycket. Stockholmspolitiker var också mer positivt inställda till privat äldreomsorg. Sedan 1990-talet, konstaterar Songur, har privatiseringen av Stockholms äldreomsorg också verkställts, samtidigt som den negativa retoriken kring invandrare har ökat. Studien visar hur "lokala maktbärare i storstadssamhället på olika sätt medverkat till att exkludera invandrare från samhället" (s. 187).

Därmed har vi kommit till de fyra artiklar som direkt behandlar plats och miljö. Av dessa fokuserar också Rebecka Gordans "För en blandad befolkning: Södra stationsområdet och visionen om det goda stadslivet" just lokalpolitikernas ageranden. Hon tittar på hur politiker, brända av kritiken mot miljöprogrammen, försökte skapa en integrerande miljö i Södra station. Det är intressant att läsa hur kommunalpolitikerna resonerade fram och tillbaka kring bygget. Beate Feldmanns "Identitet och tillhörighet i innerstadslandskapet: Chinatown i Stockholm City" är ett ambitiöst försök att analysera ett etniskt präglat kvarters sociala identitetsskapande. Diskussionen rör Stockholms Chinatown som "social, ekonomisk och kulturell konstruktion", samt hur platsen "formar och formas av de människor som rör sig där" (s. 223). Artikeln är begreppsligt sofistikerat, och ger intressanta inblickar i forskningsläget och den politiska diskussionen kring staden som (till exempel) "multikulturell biotop".

De mest givande analyserna av plats och miljö är emellertid Lisbeth Söderqvists "Förortskritikens diskurser: om stadsbyggande och trendsvängningar under de senaste femtio åren" samt Elisabeth Liljas "Den meningsfulla förorten: stadsrum och offentliga platser i en segregerad stad". Söderqvist ger en utmärkt historisk tillbakablick över urbansociologers teorier kring människans samspel med byggnader och offentliga platser. Planeringen av Stockholms moderna förorter styrdes av sociologiska modeller angående vilka miljöer som bäst motverkar isolering och uppmuntrar sociala nätverk. Söderqvists genomgång

av den massiva kritiken som förorterna rönte redan under 1960-talet visar också hur dessa ambitioner misstolkades eller ignorerades. Det finns trender i såväl kritik som stadsplanering. Under 1960-talet brännmärktes förorterna som platser som drev människan till bilåkning och konsumtion. I dag kritiseras samma förorter för att de varken uppmuntrar genomfartstrafik eller den privata företagsamheten. Artikeln är en resurs för den som vill förstå hur förorten och dess kritik har utvecklats under de senaste 50 åren – samt en varning för hur en vulgariserad bild av historien traderas för att rättfärdiga nutidens sociala trender.

Lilja använder intervjuer med förortsbor i en artikel som starkt kritiserar Stockholms moderna förorter. Den byggda miljön skall ge mening och identitet; det är i stadens rumsliga dimensioner man finner segregationens motkrafter. Men efterkrigstidens modernistiska miljöer upplevs som meningslösa, folk känner historielöshet, de offentliga platserna är dysfunktionella, alla vägar leder förbi och bort. Om inte den existerande bebyggelsestrukturen modifieras kommer segregationen att befästas. Men modifieras hur? Lilja nämner själv flera oberoende processer som nödvändigtvis stävjar stadsplanerarnas integrationsförsök. Grannskapet har i dag allt mindre betydelse, det lokala sociala livet utglesas, nya generationer är inte lokalt orienterade. Offentliga verksamheter har dragit sig tillbaka och handeln koncentrerats till köpcentra, vilket utarmar de offentliga rummen. Trots detta tror Lilja på den urbana miljöns potentiella integrerande sociala värden, och särskilt på offentliga platserns förmåga att motverka segregation. Artikeln fungerar därmed som utmärkt pendang till Söderqvists historiska analys.

Forsell skall gratuleras till denna antologi, som ger fängslande in- och översikter samtidigt som den ger prov på den mångvetenskapliga forskningsfronten kring storstad och invandrare. Flera bidrag är också sällsynt välskrivna – särskilt uppskattas förmågan att presentera sofistikerade analytiska verktyg på ett lättillgängligt sätt. Artiklarna är därmed inte bara berikande utan även lättillgängliga; de flesta skulle fungera utmärkt i undervisningen kring teman storstad, genus, ekonomi och invandrare.

Madeleine Hurd

Claudia Goldin & Lawrence F. Katz, *The race between education and technology* (Cambridge, Massachusetts: Harvard university press 2008). 488 s.

Tre påståenden om sambandet mellan utbildning och ekonomisk utveckling står i centrum när Claudia Goldin och Lawrence Katz summerar sin forskargärning: Det första är att USA:s ekonomiska dominans under 1900-talet har sin grund i dess lyckosamma strävan att utbilda massorna. Det andra är att

den teknologiska utvecklingen ökade den relativa efterfrågan på välutbildade arbetare. Det tredje är, att ju bättre det amerikanska samhället har varit på att möta denna ökade efterfrågan på kunskap, desto mindre har klyftan mellan välutbildade och lågutbildade blivit, enligt utbuds- och efterfrågeteori – eller, annorlunda uttryckt, desto mer jämlikt har USA blivit.

Boken är uppdelad i tre delar, där den första, och klart viktigaste, handlar om sambandet mellan kunskap och ekonomisk tillväxt (kapitel 1), inkomstfördelningen under 1900-talet (kapitel 2) och teknologins roll för efterfrågan på kunskap (kapitel 3). Det första kapitlet innehåller ett försök att kvantifiera utbildningens betydelse för den ekonomiska tillväxten. Svaret som ges är att utbildning förklarar 14 procent av den årliga ökningen av arbetsproduktiviteten (2,47 procent) mellan 1915 och 2005. Förutom att invända mot den skenbara precisionen i skattningen kan man konstatera att detta moderata bidrag till den ekonomiska tillväxten kontrasterar mot författarnas påstående att det framför allt är USA:s framgångsrika utbildningspolitik som förklarar dess höga tillväxt under 1900-talet. Dessutom antas utbildning vara en exogen faktor, vilket motsägs av resten av boken, där utbildning uttrycks som en funktion av teknologi. Det är motsägelsefullt.

Kapitel 2 innehåller en genomgång av inkomstfördelningens utveckling i USA från 1800-talet fram till i dag. Efter att inkomstgapen mellan olika arbetarkategorier förblivit hög under hela 1800-talet skyntar man en gradvis sammanpressning av lönestrukturen under början av 1900-talet. En markantare koncentration av inkomsterna inträffade under 1940-talet. Nästa noterbara skifte, som inträffade i början av 1970-talet, inledde en era med ökad inkomstspridning som sträcker sig fram till i dag. Som inkomstfördelningsmått används oftast lönegapet mellan dem med universitetsutbildning och gymnasieutbildning, eller mellan dem som hade gymnasieutbildning och dem som bara hade grundskoleutbildning. Jag undrar om inte dessa nominella lönekvoter överskattar de faktiska skillnaderna i köpkraft mellan hög- och lågutbildade. Universitetsutbildade tenderar att bosätta sig i större städer, där boendekostnaderna tar en med tiden ökande andel av deras nominella inkomster. Man skulle kunna vända på det och säga att välutbildade människor behöver kompensation för ökande omkostnader, snarare än att de belönas för sina kunskapsinvesteringar.

Bokens första del avslutas med ett kapitel om hur ny produktionsteknologi påverkar efterfrågan på högre utbildning. Medan de senaste två decenniernas forskning om de vidgade inkomstklyftorna under det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet fokuserat på informationsteknologins roll, och om den är *skill-biased*, tar författarna ett kliv bakåt och frågar sig: När började investeringar i det fysiska kapitalet medföra ökad efterfrågan på högre utbildning hos arbetarna? Deras svar är att den avgörande förändringen, som medförde ökad

användning av elektricitet inom många produktionsprocesser och expansionen av kunskapsintensiva industrier, inträffade efter sekelskiftet 1900. Därefter har nettoeffekten av den teknologiska utvecklingen förblivit ökad relativ efterfrågan på välutbildad arbetskraft.

Del 2 består av fyra kapitel som handlar om framväxten av det amerikanska utbildningssystemet, från massutbildning på en primär nivå under främst andra halvan av 1800-talet, sedan den snabba ökningen av sekundär utbildning under första halvan av 1900-talet, och slutligen universitetsutbildnings expansion. Sammanfattningsvis har det amerikanska utbildningssystemet utmärkts av decentralisering; offentlig organisering och finansiering; litet religiöst inflytande; könsneutralitet samt öppenhet och generositet gentemot svagare elever. I relation till Europa har det framför allt varit mindre elitistiskt, vilket har medfört att USA:s befolkning historiskt har haft en högre utbildningsnivå än andra länder.

I den avslutande tredje delen med två kapitel återknyter författarna till de mera övergripande frågorna om relationerna mellan teknologi, utbildning och inkomstfördelning, samt diskuterar möjligheten för USA att återta den ledande positionen när det gäller generell utbildningsnivå, en position som de har förlorat i takt med att färre amerikanska ungdomar i relation till andra länder har valt universitetsstudier.

Sammanfattningsvis är mitt intryck av boken splittrat. Rent empiriskt är den imponerande; författarna vaskar med varsam hand fram de viktigaste tendenserna i det fragmentariska källmaterialet. De analytiska delarna är emellertid otillfredsställande. Inte nödvändigtvis för att metoderna är felaktiga eller utgångspunkterna orimliga. Snarare handlar det om frågornas komplexitet; sambandet mellan kunskap, ekonomisk tillväxt och inkomstfördelning är notoriskt svåra att analysera, inte minst eftersom de använda koncepten, exempelvis *human capital* eller *skill-biased technological change*, är luddiga. Goldin och Katz får en eloge för att de har försökt sig på en analys med ett historiskt perspektiv, men på grund av frågornas komplexitet och konceptens flyktighet har de inte lyckats fullt ut.

Svante Prado

Vivian Stechina, *Conditions for corruption: institutions, executive power, and privatization in Argentina and Chile in the 1990s* (Uppsala: Uppsala universitet 2008). 361 s.

Politics and corruption have a long and sordid historical relationship that has carried on into today in even the most democratic countries. Furthermore, there is always the question of whether it is the person(s) or the system itself

that promotes corruption in politics. Vivian Stechina of Uppsala university takes on this relationship in the cases of Argentina and Chile in the 1990s with specific reference to the privatization that was carried out by the president and the institution of executive power. There is a belief that these two countries will reveal something special about corruption since, when compared, they share so many aspects of society, culture, politics (presidential structure), history (authoritarian interruptions), etcetera, and yet have such different experiences with corruption in the 1990s.

Stechina sets out, with research conducted in both countries, using newspapers and interviews so as to get another perspective that might shed light on the corruption that would otherwise be hidden in the official records. The privatization processes in Argentina that she focuses on are: the ENTel Telephone company, OSN water and sewage, the YPF oil company, and the national airports. In Chile there are three major privatizations that are examined, namely: the El Abra Copper Deposit, the EMOS water company, and the three shipping ports. She breaks down her thematic approach into four main categories that might point to the difference in corruption levels between the two countries: power concentration, discretion, transparency, and intrastate accountability. Based on this categorization, the study first analyzes these countries separately and then in direct comparison.

After this preliminary recounting of the general histories of privatization in both countries in the period, the author delves right into the issues of power concentration. In the case of Argentina, the power was concentrated in the body of the executive of president Carlos Menem or his delegates in the privatization process. The case of Chile contrasts this by showing how the power was divided between congress, the executive, and professional bodies that transitioned the privatization process. This picture is reinforced when discretion is taken into consideration. Argentina had far more cases of unauthorized discretion by the executive, whereas discretion was usually still held by the executive in Chile, but unauthorized discretion was stopped by the actions of the General Comptrollership of the Republic. The trends thus far are thwarted when Stechina turns to transparency and shows how there was greater transparency and press activity in Argentina, while Chile had judicial interpretations that stringently followed the text of past authoritarian regimes in their clampdown on public knowledge. Finally, an analysis of interstate accountability shows how there were various strengths in the history of Chile that provided solid checks on power held by congress and oversight agencies that were lacking in Argentina.

Overall, Stechina concludes that there are some major differences, which characterize the institutions of Chile and Argentina to give the former greater strength against corruption. Importantly, we see that congress in Chile has a

strong history and is willing to criticize the executive, instead of towing the party line as is the case in Argentina. There was opposition to Chilean presidents found in congress and whatever the deficiencies of their powers, they did attempt to call out corruption in the privatization process. The Chilean congress attempted to strengthen the judiciary, while in Argentina the executive, president Menem, was able to ignore opposition in the insecure congress and weaken or replace dissent in both the judiciary and the oversight agencies. The aspect of coalition building that Chile underwent also strengthened the congress there against power grabs by the executive. Also, there is strong belief forwarded by Stechina that this difference in the interplay between congress and the executive comes from the respective histories of these countries in terms of the democracy that Chile had prior to the authoritarian interruption there.

The one aspect that could have been more thoroughly addressed by this work is the anomaly of the transparency trend when comparing these two nations. Stechina is quick to discard any notions that it is possible that a less free press and less transparent society in this era could easier cover up corruption even to the eyes of today (p. 51). Instead she emphasizes that there is perhaps an explanation in how knowledge of corruption in Argentina makes corruption a social norm (p. 253). As the argument stands, if not for the thorough nature of the rest of the work which works to the author's credit, it would be hard to be convinced either way regarding the lack of corruption detection because of blocked transparency in Chile. Indeed, while much of the corruption in Argentina seemed almost blatant, there seems a clandestine nature to Chilean alleged corruption exemplified by the lack of judiciary involvement in intrastate accountability, as Stechina admits but does not identify (p. 253). This issue of transparency and how it underscores the assumption that all corruption is now visible in this time period, needs to be further addressed, and palpably so, to complete the arguments of this work.

Stechina has compiled a work that is specialist, but at the same time there is much being said that transcends the situation and speaks to greater themes of democracy, political institutions, and corruption. When looking beyond even the central theme of corruption, while some of the thematic structure makes for reiteration of ideas and events, this work also offers a nuanced look at the interplay of governmental institutions that so significantly affected the 1990s time period in both Argentina and Chile.

Stephen K. Webb